

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ” – Свищов
Факултет „Производствен и търговски бизнес”
Катедра „Индустириален бизнес и предприемачество”

Снежана Веселинова Найденова

**ИНОВАЦИИТЕ
В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА
В КОНТЕКСТА НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИЯ
МОДЕЛ НА ОБУЧЕНИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
по научна специалност „Икономика и управление“ (Индустрия)

Научен ръководител:
Доц. д-р Искра Пантелеева

Свищов
2024 г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита по реда на Закона за развитие на академичния състав в Република България и Правилника за прилагане на Закона за развитие на академичния състав в СА „Д. А. Ценов“ от катедра „Индустриален бизнес и предприемачество“ при Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов.

Авторът е докторант в задочна форма на обучение към катедра „Индустриален бизнес и предприемачество“ при Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов.

Дисертационният труд е с общ обем от 227 страници и е структуриран в: увод (7 стр.), основен текст от три глави (176 стр.) и заключение (3 стр.). Представена е декларация за оригиналност и автентичност. Приложенията, с общ обем от 20 страници, са 4 на брой. Информацията в дисертацията е визуализирана в 65 фигури и 13 таблици. Списъкът на използваната литература се състои от 145 източника, от които 36 – на латиница, и 119 – на кирилица.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 13.12.2024 г., от 13:30 ч., в Заседателна зала „Ректорат“ при Стопанска академия „Д. А. Ценов“, гр. Свищов.

Материалите по защитата са на разположение на интересующите се в отдел „Докторантура и академично израстване“ при Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов – <https://www.uni-svishtov.bg/bg>.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на изследването
2. Обект и предмет на изследването
3. Изследователска цел и задачи
4. Изследователска теза
5. Методология и информационно осигуряване на изследването
6. Ограничителни условия на изследването
7. Апробация на дисертационното изследване

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Списък на таблиците

Списък на фигурите

Списък на приложенията

Термини и съкращения

Увод

Глава I. СЪЩНОСТ, СПЕЦИФИКА И ИНТЕГРИРАНЕ НА ИНОВАЦИИТЕ В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА

1. Българската образователна система – функции и структура
2. Специфика на иновациите в системата на образованието
3. Интегриране на иновациите в областта на образованието

Обобщения и изводи от Първа глава

Глава II. ТЕНДЕНЦИИ И ПРАКТИКИ ЗА НАЛАГАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКА ВИЗИЯ В ОБРАЗОВАНИЕТО

1. Методология и обхват на изследването
2. Образователните услуги в контекста на съвременната предприемаческа визия
3. Фактори, влияещи върху развитието на предприемаческия дух в сферата на образованието
4. Тенденции и практики за налагане на предприемаческа визия

Обобщения и изводи от Втора глава

Глава III. ПРОБЛЕМНИ ОБЛАСТИ, ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ И БЪДЕЩИ ДЕЙСТВИЯ

1. Проблемни области в прилагането на образователни иновации
2. Очаквани резултати от въвеждането на иновации в образованието
3. Ефекти от прилагането на предприемаческия модел на обучение
4. Бъдещи действия за увеличаване/ускоряване на трансформациите, основани на иновации

Оценка на хипотезите

Обобщения и изводи от Трета глава

Заклучение

Литературни източници

Приложения

Декларация за оригиналност и достоверност

- III. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД**
- IV. СПРАВКА НА ОСНОВНИТЕ ПРИНОСНИ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД**
- V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД**
- VI. СПРАВКА ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА МИНИМАЛНИТЕ НАЦИОНАЛНИ ИЗИСКВАНИЯ ВЪВ ВРЪЗКА С ПРОЦЕДУРА ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА ОНС „ДОКТОР“**
- VII. СПИСЪК НА УЧАСТИЯТА В НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ НАУЧНИ КОНФЕРЕНЦИИ И ФОРУМИ**
- VIII. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ И ДОСТОВЕРНОСТ**

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на изследването

Образованието е основополагащ фактор за развитие на обществото и неизменно условие за повишаване на икономическия капацитет на държавата. Като ценностна система и социална институция то предоставя знания, формира светоглед, възпитава отношение към заобикалящата ни действителност, изгражда характери и моделира поведения. В условията на глобализация и динамични промени образованието търпи външните въздействия на средата, като се стреми да удовлетвори изискванията на бизнеса и очакванията на обществото да подготвя отговорно бъдещата работна сила и да формира висококвалифицирани кадри.

Образователната система осъществява постоянни промени чрез внедряването на иновативни практики в технологията на образователния процес, в традиционните педагогически похвати и техники, в начините на усвояване на необходимите знания и умения, както и във всички останали системни компоненти, като се стреми да поддържа и повишава качеството на обучението и резултатите от него. Въвеждането на иновации оказва въздействие върху всички участници в образователната система (учители, преподаватели, администратори, изследователи, ученици, родители и др.), като същевременно търпи тяхното обратно влияние, съобразно степента им на възприемане на иновационните промени и съответното ниво на въвлеченост в трансформационните процеси.

Иновациите в българската образователна система са възможност за изграждането на демократично общество с активно гражданско присъствие и конкурентни предимства, основани на културна и историческа идентичност. Иновационните мащаби предпоставят благоприятна среда за постигането на високи резултати за всички участници и на всички нива в системата. Образователните иновации покриват разнородни аспекти на образователния процес, като се цели подобряване както на учебната, организационната и методическата работа, така и усъвършенстване на личностните взаимоотношения и етичните принципи. Подобен широк обхват на възможните иновационни изменения несъмнено е свързан с нарастване на разходите за поддържане на иновативни образователни структури; за провеждане на допълнителни обучения и последващо повишаване на квалификацията на педагогическите и административни кадри; за въвеждане на нови технологии, методи и техники, с потенциал да реализират желаната образователна мисия. Цялостната трансформацията на образованието е тясно свързана с повишаване на разходите за иновации, но тези разходи следва да се разглеждат като

обосновано инвестиране в бъдещето с дългосрочни позитивни ползи и ефекти, не само в рамките на образованието.

Образователната система концентрира усилията си в изграждането на структурни нива с модерна материално-техническа база, насочени към повишаване производителността на обучителния процес и подобряване на ефективността на разходите. В унисон с промените в потребностите на обществото и техните бизнес проекции, се разработват стратегически документи, правят се промени в учебните планове и програми, актуализира се преподаваното учебно съдържание.

Извеждането на преден план потребността от нов компетентностен профил и специфични личностни характеристики на излизащите от образователната система налага преориентиране и префокусиране на системата към придобиването на допълнителни знания и умения, към формирането на конкретен личностен модел на поведение и обхват на кариерните възможности.

В съответствие с потребностите на обществото и икономиката, на участниците в образователната система и на потребителите на образователни продукти/услуги, предприемаческият модел на обучение е една от ключовите иновационни практики, която интегрира в себе си многопосочни възможности за адекватен отговор на тези потребности и създава среда за усвояването на ключови умения и компетентности, в унисон със съвременните условия. Въвеждането на нови методи и техники в контекста на предприемачеството е предпоставка за изграждането на модерна образователна система, за която качеството е с приоритетно значение.

Приведените аргументи разкриват значимостта и нарастващата актуалност на въпросите, свързани с възприемането на предприемаческия модел на обучение, и са достатъчно основание за значимостта и актуалността на разглежданата в дисертационния труд проблематика.

Редица автори се фокусират върху изследване на иновациите и техното влияние за изграждането на предприемаческа култура. Със значителен принос в областта на иновациите, предприемачеството и предприемаческия модел на обучение са чуждестранни автори, като: С. Ахмад, Б. Йохансон, П. Джоунс, П. Бери, Д. Брандес, П. Гинис, Р. Донкелс, А. Файол, Д. Колб, Д. Къбри, Е. Маславива, С. Шейнс, А. Вербицки, С. Роджърс, Ж. Фегре, Ф. Хънт, Н. Питърман, Д. Рей, Й. Шумпетер, П. Дракър, Дж. Суелер, Т. Грийн и др. Ролята и значението на иновациите в контекста на предприемаческото мислене и поведение се разглежда и от голям брой български автори: А. Асенов, В. Панайотов, П. Бояджиев, Л. Варамезов, Д. Василев, М. Велев, Л. Кирев, И. Пантелеева, П. Кънев, В. Христова, В. Георгиева, В. Григоров, А. Кръстева, П. Малинов, В. Миленкова, Д. Павлов, С. Ташева, Д. Планинска, П. Радев, Д. Севдалинова, Я. Тоцева, Г. Цоков, Р. Драгоева, И. Върбанов, С. Иванова, В.

Каръкова, И. Стаменова, Ж. Христов и др. Липсват обаче цялостни изследвания, посветени конкретно на иновациите в образователната система и то в контекста на предприемаческия модел на обучение. Значимостта на разглежданата проблематика, както и нейната недостатъчна разработеност в теоретичен план и по-задълбочено изследване на нейните емпирични проекции и проявления, са водещ мотив при избора на темата на дисертационния труд.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследване са иновациите в образователната система на Р България, а **предмет на изследване** – възможностите за усъвършенстване на образователната система чрез въвеждането/използването на иновации на базата на предприемаческия модел на обучение.

3. Изследователска цел и задачи

Целта на научното изследване е да се проучат възможностите за усъвършенстване на образователната система чрез въвеждането/използването на иновации, базирани на предприемаческия модел на обучение.

За постигане на дефинираната цел са формулирани следните **изследователски задачи**:

1. Теоретично проучване, систематизиране и анализиране на научните изследвания в областта на образователната система, иновациите и предприемаческия модел на обучение (включително нормативната уредба в сферата на образованието).

2. Емпирично проучване и анализиране на възможностите за повишаване качеството на образователните продукти/услуги в системата на образованието в България в контекста на предприемаческия модел на обучение.

3. Идентифициране на основните проблемни области, възпрепятстващи усъвършенстването на системата и повишаването на качеството и постиганите резултати на база предприемаческия модел на обучение.

4. Анализ и оценка на потенциалните възможности за усъвършенстване на образователната система чрез въвеждането/разпространението на иновации в контекста на предприемаческия модел на обучение.

5. Формулиране на препоръки и конкретни предложения за усъвършенстване на управлението на образователната система и повишаване на качеството на предлаганите образователни продукти и услуги.

4. Изследователска теза

Изследването застъпва **тезата**, че интегрирането на предприемаческия модел на обучение като съвкупност от образователни иновации на училищно, регионално и национално ниво, предоставя реални ползи от формирането и използването на предприемаческата визия в духа на предприемаческо мислене и поведение в българската образователна система.

5. Методология и информационно осигуряване на изследването

Методология на изследването

Изследователските подходи, използвани в дисертацията, са: исторически, дескриптивен, целеви, системен, процесен, структурен, функционален, клъстерен подход. Използвани са две групи *методи на изследване*: теоретични (индукция, дедукция, формализация, анализ, синтез, документиране, сравнение, абстракция, конкретизиране) и емпирични (наблюдение, интервюиране, консултиране, сравнение, експертни оценки, моделиране, статистически анализ и др.

Основни източници на информация

Основните източници на информация за разработване на дисертационния труд са: специализирана научна литература; официална информация от Националния статистически институт (НСИ); данни от емпирични проучвания с тематика и обхват, близки до настоящото изследване; специализиран периодичен печат, брошури, каталози; данни от анкетни проучвания, проведени интервюта и консултации; информация от наблюдения и регистрация на статистически данни; Интернет сайтове и бази данни и др. В рамките на емпиричното изследване, проведено през периода 2022 г. – 2023 г., са обработени анкетни карти от 1168 респонденти. Допълнително са осъществени над 200 интервюта и консултации с участници в образователната система, покриващи всички статусни групи.

6. Ограничителни условия на изследването

В дисертационния труд са въведени следните ограничения:

✓ *Ограничения по отношение предмета на изследване*: Предприемаческият модел на обучение се изследва от позициите на основни теоретични постановки относно възможностите за неговото прилагане и последващо усъвършенстване, като се дискутира влиянието на различни фактори. Акцентът е поставен върху идентифицирането на съвкупността от фактори и очертаването на основните проблеми, с които българското образование се сблъсква при въвеждането на предприемаческия модел на обучение в българската образователна система.

✓ *Ограничения по отношение обекта на изследване*: В рамките на дисертационния труд се проучват спецификата и многообразието на иновациите в образователната система. Фокусът е върху иновациите, свързани с въвеждането и използването на предприемаческия модел на обучение. Извън обхвата на проучването са съответните процеси и дейности в предучилищното и висшето образование. В рамките на емпиричното изследване съвкупността на респондентите обхваща статистически единици – представители на различни групи лица, които участват в и оказват въздействие върху иновационните промени в системата на образованието и въвеждането/прилагането на предприемаческия

модел – учители, ученици, родители и административен персонал. Броят на изследваните статистически единици е достатъчен (макар да не се характеризира с представителност), за да позволява да се правят валидни изводи и обобщения, на чиято основа да се формулират препоръки и предложения.

✓ *Ограничение по отношение периода на изследване*

Емпиричното проучване обхваща данни за периода 2013 г. – 2022 г. За някои показатели са представени данни след 2010 г. Резултатите отразяват практическите измервания на състоянието и динамиката в процесите и дейностите в образователната система, свързани с възможностите за прилагане на предприемаческия модел на обучение в образователната система.

При провеждане на практическото изследване възникнаха следните проблеми: затруднения относно получаване на детайлни официални данни от НСИ (поради конфиденциалност), чрез които би могъл да се задълбочи анализът на изследваната проблематика; затруднен достъп до училищна документация поради нежелание на част от ръководните кадри на проучваните образователни звена да предоставят необходимата за изследването информация; нежелание на част от изследвания управленски административен състав да предостави конкретни отговори на поставените въпроси.

Извършеното проучване на перспективността на предприемаческия модел на обучение в контекста на образователната система и позоваването на научни източници дава основание да се твърди, че поставената тема се възприема за конструктивна тенденция, която в същото време очертава противоречивия интерес към предприемаческата култура. Неоспоримо доказателство за функционалността на предприемаческата визия е обучението по „Предприемачество“. Все още въпросите за иновациите в образователната система в контекста на предприемаческия модел на обучение, не са достатъчно проучени в България и липсват задълбочени емпирични анализи, особено по отношение на ефектите и кумулираните ползи със съответен времеви лаг.

7. Аprobация на дисертационното изследване

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Индустиален бизнес и предприемачество“ при СА „Д. А. Ценов“ – Свищов. По темата на дисертацията в специализирани издания са публикувани: 3 статии и 3 доклада. Части от дисертационния труд са представени на 2 докторантски сесии и 3 конференции, едната от които е изнесена (извън СА) конференция.

II. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В структурен план дисертационният труд се състои от увод (7 стр.), три глави (176 стр.), заключение (3 стр.), списък с използвана литература (10 стр.),

и приложения (20 стр.). В съдържателно отношение дисертационният труд е структуриран по следния начин:

Списък на таблиците

Списък на фигурите

Списък на приложенията

Термини и съкращения

Увод

Глава I. СЪЩНОСТ, СПЕЦИФИКА И ИНТЕГРИРАНЕ НА ИНОВАЦИИТЕ В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА

1. Българската образователна система – функции и структура
 - 1.1 Същност и структура на образователната система
 - 1.2 Функции на образователната система
 - 1.3 Стратегическа рамка
2. Специфика на иновациите в системата на образованието
 - 2.1 Същност и характеристика на образователните иновации
 - 2.2 Роля на иновационния процес в образованието
 - 2.3 Иновативно образование и обучение
3. Интегриране на иновациите в областта на образованието
 - 3.1 Същност и специфика на образователната интеграция
 - 3.2 Интегриране на образователните иновации на национално ниво
 - 3.3 Интегриране на образователните иновации на регионално ниво
 - 3.4 Интегриране на образователните иновации на училищно ниво

Обобщения и изводи от Първа глава

Глава II. ТЕНДЕНЦИИ И ПРАКТИКИ ЗА НАЛАГАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКА ВИЗИЯ В ОБРАЗОВАНИЕТО

1. Методология и обхват на изследването
 - 1.1. Методико-организационни аспекти на изследването
 - 1.2. Профил на респондентите
2. Образователните услуги в контекста на съвременната предприемаческа визия
 - 2.1. Предприемаческият модел на обучение като система от компетентности
 - 2.2. Предприемачеството в българското училище
 - 2.3. Предприемаческият модел на обучение като необходимост
3. Фактори, влияещи върху развитието на предприемаческия дух в сферата на образованието
 - 3.1. Външни фактори
 - 3.2. Вътрешни фактори
4. Тенденции и практики за налагане на предприемаческа визия
 - 4.1. Развитие и усъвършенстване на ключовите компетентности
 - 4.2. Предприемаческата подготовка в резултат от придобиването на предприемачески знания и умения

Обобщения и изводи от Втора глава

Глава III. ПРОБЛЕМНИ ОБЛАСТИ, ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ И БЪДЕЩИ ДЕЙСТВИЯ

1. Проблемни области в прилагането на образователни иновации
2. Очаквани резултати от въвеждането на иновации в образованието
 - 2.1. Стратегия за утвърждаване на предприемаческа визия
 - 2.2. Добри практики в иновативните училища в България
 - 2.3. Реални ползи от обучението в предприемачески дух
3. Ефекти от прилагането на предприемаческия модел на обучение
4. Бъдещи действия за увеличаване/ускоряване на трансформациите, основани на иновациите

Оценка на хипотезите

Обобщения и изводи от Трета глава

Заклучение

Литературни източници

Приложения

Декларация за оригиналност и достоверност

III. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

Във въвеждащата част на дисертационния труд се обосновава актуалността и практическата значимост на изследването, дефинират се обекта, предмета, целите, задачите и изследователската теза. Представят се методологията, източниците на информационно осигуряване, ограничителните условия, както и някои проблеми, възникнали при провеждането на практическото изследване.

Глава I. СЪЩНОСТ, СПЕЦИФИКА И ИНТЕГРИРАНЕ НА ИНОВАЦИИТЕ В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА

В първа глава се изяснява теоретичната база, свързана с темата. Дефинират се основните понятия, използвани в дисертационния труд. В систематизиран вид се представят същността, функциите и структурата на българската образователна система. Дискутират се спецификата на иновациите в сферата на образованието, като се прави опит за тяхното класифициране. Изясняват се иновационния процес в образованието, както и същностните аспекти и спецификата на образователната интеграция. Главата се състои от три параграфа в следната последователност:

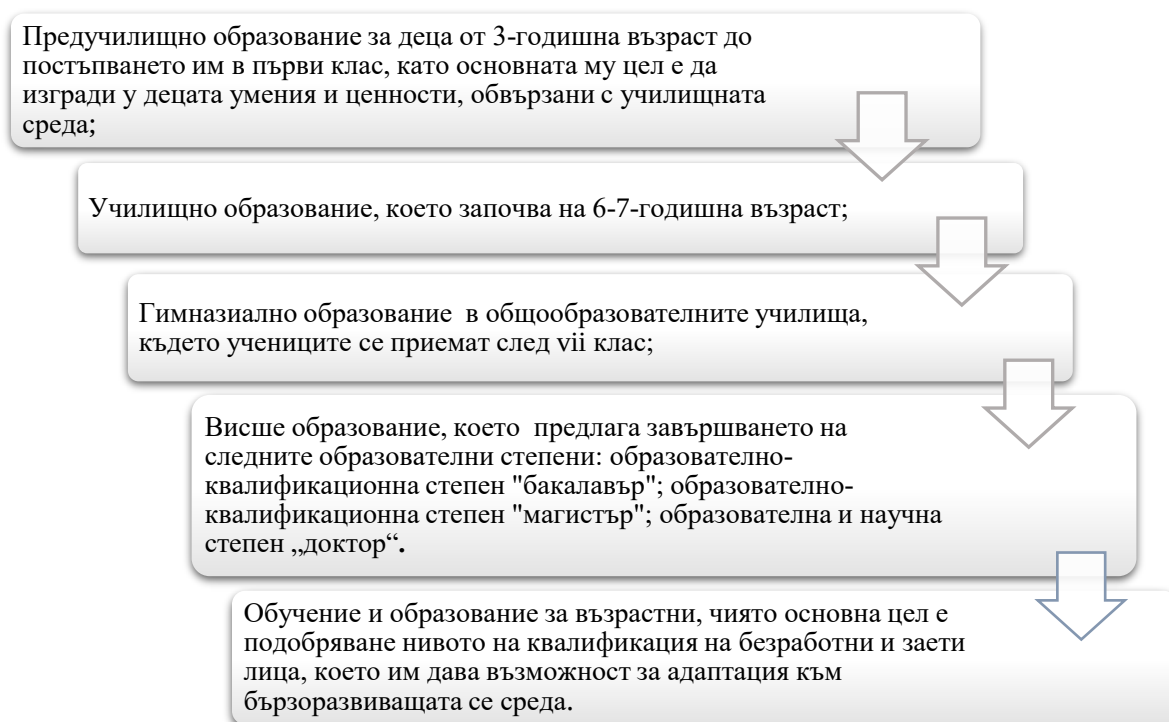
1. Българската образователна система – функции и структура

В първия параграф се изясняват структурата и функциите на образователната система, като се очертава и нейната стратегическата рамка.

В условията на икономика, основана на знание, усилията на образователните политики са насочени към придобиване и развиване на индивидуални компетенции на личността. Централизираният модел на управление, приложен в системата на образованието се налага от десетилетия чрез осъществяване на контрол върху всички структурни формирания (Севдалинова, diuu.bg). *МОН е основополагащ фактор за управление на образованието (МОН, 2016), а централизираното управление* се провежда от Регионалните управленски структури и е отговорно за: разработване на образователни стандарти; одобряване на учебното съдържание; организиране на приемни изпити за преминаване от една образователна степен в друга; организиране на национално външно оценяване; подобряване на учебните планове и програми; разработване на правила и методически изисквания.

Българската образователна система гарантира успешна личностна и професионална реализация чрез законодателната рамка, която се фокусира върху ранното детско приобщаване (ЗПУО, 2016; МОН, Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България, 2021; МОН, Стратегия за възпитателната работа в образователните институции, 2019; Commission, Стратегия за учене през целия живот, 2021), а структурата на българското образование (вж. фиг.

1) съдейства за: ранното интегриране на обучаемите и плавен преход от семейна към училищна среда; създаване на условия за учене през целия живот; актуализиране на учебните планове и програми; дифузия на образователните иновации.

Фигура 1. Структура на образователната система в България
Източник: (МОН, 2016)

Постигането на европейско качество е приоритетна образователна цел и е постижимо чрез осигуряване на благоприятна среда за повишаване на качеството на образователните продукти и услуги, повишаване на ефективността, предоставяне на възможност за практическа приложимост на обучението като се отчитат специфичните особености на отделната личност. Причинно-следствените връзки между отделните образователно-квалификационни равнища създават възможност за децентрализирано управление и поддържане на позитивен образователен климат. От това следва, че структурата на образователната система е основният инструмент, позволяващ формирането на предприемачески умения и успешно професионално развитие на личността.

Редица национални и европейски програми, съдействат за преодоляването на предизвикателства като ранно отпадане на ученици от системата на образованието и значителният спад в грамотността. Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021-2030), в унисон с действащите нормативни документи, откроява девет приоритетни области, инициращи постигането и съблюдаването на: приемственост, партньорство и

съгласуваност, измеримост, отчетност и устойчивост на резултатите, иновативност, прозрачност и популяризиране на мерките и резултатите (вж. фиг. 2):

Фигура 2. Основни цели, заложи в приоритетните области на стратегическата рамка
Източник: Адаптирано по: (МОН, 2021)

Резултатността на образователните институции и сътрудничеството между тях са в тясна връзка с обмена на добри практики в сферата на образованието. Взаимодействието с целите и мерките, заложи в цитираните приоритетни области несъмнено ще повишават качеството на образованието и ще гарантират постигането на редица позитивни ефекти.

2. Специфика на иновациите в системата на образованието

Във **втория параграф** се дефинира понятието „иновация“, предлага се класификация на образователните иновации, посочва се ролята и значението на иновационния процес в образованието, акцентира се върху ползата от иновационното образование и обучение.

Понятието „иновация“ се въвежда от Шумпетер през 30-те години на миналия век. В буквален превод означава „по посока на движението“, което определя иновацията като прилагане на нови комбинации с цел получаване на позитивен резултат (Варамезов & Пантелеева, 2022). Икономическата теория определя множество концепции, всичките от които отчитат резултата от въвеждането и прилагането на нововъведения (Каръкова, 2018). Образователната иновация се разкрива в две посоки: *резултат от творчески процес във вид на нова технология или метод и процес на внедряване на нови елементи, подходи, принципи, вместо използваните* (Планинска, 2018).

Образованието като специфична социална дейност налага класификацията на иновациите по няколко основни критерия:

- ✓ **според образователната степен**, в която се реализират: иновации в системата на предучилищната подготовка, в началното училище, в основното училище, в системата на средното образование, в системата на висшето образование, в продължаващото образование;
- ✓ **според основната си насоченост**: иновации, насочени към промяна на материалната среда; иновации, насочени към промени в субектите на образователния процес (учители, преподаватели, ученици, студенти); иновации, насочени към създаване на учебни помагала и пособия на електронен или хартиен носител; иновации, насочени към продължаващо образование на възрастните;
- ✓ **по обхват иновациите биват**: училищни и междуучилищни иновации; университетски и междууниверситетски; локални; общински; регионални; национални; международни;
- ✓ **по области на промяна**: иновации в учебното съдържание и процеса на обучение; иновации в сферата на възпитанието и формирането на умения (за гражданско образование, за толерантни етнически взаимоотношения, за екологично възпитание, за здравно възпитание); иновации в начина на квалификация на учителите; иновации в материалната база; подобряване на отношенията между учащи и преподаватели; иновации в училищния мениджмънт;
- ✓ **според основното си предназначение**: иновации, свързани с удовлетворяване на образователните нужди; иновации, под-помагащи разрешаването на възпитателни и образователни проблеми.

Предложената класификация на иновациите в сферата на образованието не претендира за изчерпателност, но позволява да се придобие представа за възможните

нововъведения в образователната система, като се отчитат специфичните особености на отделните елементи на системата, заинтересованите страни, готовността за възприемане на новостта и нейното въвеждане.

Иновативните дейности са неизменно условие за прилагането на оригинални идеи в рамките на образователните институции, възплъщаващи знания и умения в уникален резултат. За начало на иновационния процес повечето изследователи считат момента на възникване на творческата идея. По отношение на неговия край липсва единомислие. Палешутски (1991) определя края на иновационния процес с термина „физическо изделие“, М. Велев посочва понятието „масово производство и усвояване на пазара“. И. Георгиев, Ц. Цветков и Д. Благоев (2013) приемат за край етапа на „окончателно развитие и внедряване на иновацията“, но добавят и още един незадължителен етап „обучение (извличане на поуки от опита)“ (Георгиев, Цветков, & Благоев, 2013). Л. Варамезов (2013) идентифицира края на иновационния процес с „разширяване мащабите на практическото приложение на иновацията (дифузия) и мултиплициране на ефекта от нея“. От направения обзор следва, че краят на иновационния процес може да се определи като материализиране на иновационната идея.

Съдържателният обхват на иновационния процес от гледна точка на образователната система включва: *създаване/възникване на иновативна образователна идея; намиране на съответното научно решение и обоснован подход за нейното приложение; последващо концептуално усъвършенстване; методологико-методическа и организационна подготовка; разработване на практико-приложна рамка и възможни варианти за въвеждане; прилагане на иновациите в образователната система; идентифициране на настъпили промени и оценка на резултатите, ефектите и съпътстващите проблеми, усъвършенстване на въведените иновационни практики и инструменти; дифузия сред структурните звена в образователната система и нейните потребители; последващо подобрене/адаптиране на въведените нови практики и инструменти.*

Специално внимание следва да се обърне на *възможността за вариативно прилагане на различни комбинации от иновативни (образователни/педагогически/методически/организационни/управленски) методи, техники и способности за постигане на желаните резултати, съчетаващи обосновани рискове, иновационни промени, добро качество на образователния продукт, удовлетворени потребители, многопосочни ползи на всички нива в и извън обхвата на образователната система.* В този контекст, все повече фокусът в образователните политики е върху създаването на благоприятни условия, позволяващи самоопределението на учениците, което на практика променя и ролята на образованието като цяло. Иновацията в образованието не елиминира традиционните похвати и методи, а трансформира наложилите се традиции в нов начин на мислене, нови методи и техники на преподаване, нов начин на управление, нова образователна визия.

В традиционния модел на обучение, известен още като традиционен модел на преподаване или традиционен образователен модел много ясно проличават ролите на преподавателя и на ученика, където динамиката на учебния процес пада върху учителя, а ученикът е пасивен получател на информацията (Хънт, 2021). Основните му предимства проличават в лесното преподаване на знания и умения, подпомагащи процесите на запомняне, а също така и генерирането на самодисциплина (Хънт, 2021). Сред съществените недостатъци на този тип обучение може да се посочи акцентът върху паметта, а не върху мисленето (Аткинсън, 1908). Този тип обучение няма съществен принос за развитието на творчеството, активността, самостоятелността. В учениците се формира репродуктивен стил на познавателна дейност, от което произлиза и терминът „училище на паметта“ (Вербицки, 1991).

Като разновидност на социалната иновация, иновативното обучение е целенасочена промяна, подобряваща характеристиките не само на структурните елементи, но и на системата като цяло (Планинска, 2018). То позволява изграждането на модерна среда, повишаване на мотивацията и резултатите, развиване креативността, емоционалната интелигентност, позволяващи придобиването на ключови компетентности, насърчаващи лидерството, отговорността, активната позиция, инициативността, способността за поемане на риск. При този вид обучение отново се наблюдава връзката „обект – субект“, но специфичното в него е, че обект е всеки отделен ученик (Планинска, 2018).

През последните десетилетия в българската образователна система все по-ясно се налага потребността от въвеждането на иновативни практики, които да кореспондират с традиционните, по начин, позволяващ запазването на позитивния резултат на опита в процеса на промяна. Това ясно проличава в заложените стратегии (вж. табл. 1), програми и мерки, стимулиращи актуализирането на цялостната образователна концепция.

Таблица 1. Образователни стратегии

Образователни стратегии	Цел	Обхват
План за възстановяване и устойчивост: - Инвестиционен проект 1 „STEM центрове и иновации в образованието“; - Инвестиционен проект 2 „Модернизация на образователната среда“; - Инвестиционен проект 3 „Младежки организации“; - Инвестиционен проект 4 „Изследователски университети“	Повишаване на мотивацията, уменията, качеството, трудовата реализация	<i>Национален</i>

Стратегия за развитие на висшето образование в Република България 2021-2030 г.	1. Подобряване на достъпа и увеличаване на дела на завършилите висше образование; 2. Съществено повишаване на качеството на висшето образование; 3. Изграждане на устойчива и ефективна връзка между висшите училища и пазара на труда; 4. Стимулиране на научноизследователската дейност; 5. Модернизация на системата за управление на висшите училища.	<i>Национален</i>
Национална стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017 - 2030 година	Бързо и дългосрочно развитие и модернизиране на системата на научни изследвания България	<i>Национален</i>
Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 – 2030)	1. Ранно детско развитие; 2. Развитие на компетентности и таланти; 3. Мотивирани и креативни учители; 4. Ефективно включване, трайно приобщаване, образователна интеграция; 5. Сплотени училищни общности; 6. Образователни иновации, дигитална трансформация и устойчиво развитие; 7. Реализация в професиите на бъдещето; 8. Учене през целия живот; 9. Ефективно управление.	<i>Национален</i>
Национална стратегия на Република България за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021 - 2030)	Постигане на равенство, приобщаване и участие на уязвими етнически групи и общности	<i>Национален</i>

Източник: Адаптирано по (МОН, 2023)

Осъществените в началото на 20-те години на ХХІ в. интензивни промени, продиктувани от образователните политики, са своеобразен преход към зелена икономика. Глобализацията налага въвеждането на информационни технологии, придобиване на дигитални компетентности с превес на чуждоезиково обучение, ефективното сътрудничество между всички участници в образователния процес и най-вече – синхронизиране на учебните планове и програми с изискванията и очакванията на бизнес средата (МОН, 2019).

Върху изграждането и развитието на умения за живот и работа през ХХІ век се фокусира съвременното обучение, за което личните постижения, високата квалификация и перманентното учене са приоритет.

3. Интегриране на иновациите в областта на образованието

В *третия параграф* се дефинира понятието „образователна интеграция“ и се представят способите за въвеждане и прилагане на образователни иновации на национално, регионално и училищно ниво.

Понятията „интелектуално образование“ и „образователна интеграция“ се появяват през първите години на демократични промени в България във връзка с опитите за либерализиране на образователното законодателство (Тоцева, 2010). Самият термин „интеграция“ е с латински произход и в буквален превод означава обединяване в едно цяло на отделни части или елементи. (Речник, 1978). Интеграцията е процес на създаване на общности или превръщане на „*дотогава отделни единици в съставни части на единна система*“ (Иванова, 1998).

„Образователната интеграция“ е институционален процес на обединяване между образователни субекти, които са носители на културни различия, в рамките на обща образователна среда за удовлетворяване на еднакви образователни стандарти“ (Нунев, 2009). От гледна точка на иновационния образователен процес интеграцията следва да се разбира като начин за възприемане и разпространение на иновативни методи, техники, процеси, позволяващ позитивни изменения в образованието.

ЗПУО е първият официален държавен документ, в който се появява терминът „иновации“ като законово основание за въвеждането на иновации в структурите на българското образование (Тоцева, 2018). Въведените изменения са показател, че държавата и в частност – МОН, реализират политики, целящи интегрирането на иновации на всички нива и във всички образователни институции.

Държавната политика, насърчаваща иновациите чрез проекти, финансирани от ЕС съдейства за успешната образователна интеграция. Макар и неофициално обявена, тя позволява много образователни институции и професионални гимназии да разработват и реализират проекти, в които се апробират нови интерактивни образователни технологии, най-вече в партньорство с училища от други страни членки на ЕС (Тоцева, 2010).

„Еразъм+“ е европейска програма за подкрепа на образованието, обучението, младежта и спорта в Европа, която предлага мобилност и сътрудничество в областта на: висшето, професионалното образование и обучение, училищното образование, младежта и спорта. Основна цел на програмата е изграждането на европейско пространство за образование и обучение, предоставящо възможност за учене през целия живот, а от там – постигане на устойчив растеж, адекватни работни места и социално сближаване, насърчаващо иновациите.

Инструментът (структурните звена), с който МОН осъществява образователните политики, заложените в стратегическата рамка, са Регионалните управления на образованието (РУО). Всяко РУО е юридическо лице на

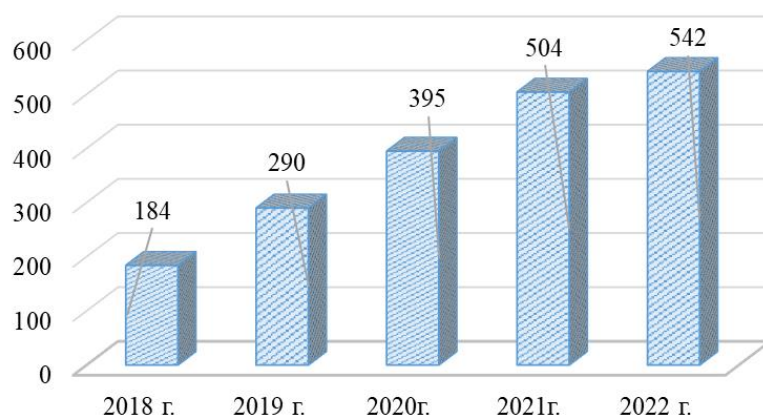
бюджетна издръжка към министъра на образованието и науката, който е второстепенен разпоредител с бюджет на МОН. РУО е административна структура, която се управлява и представлява от началник (МОН, 2021).

Съгласно чл. 253 (2) от *Закона за предучилищното и училищното образование* (МОН, 2016), устройството и функциите на регионалните управления на образованието, както и областите, на чиято територия те осъществяват дейността си, се определят с Правилник за устройството и функциите на регионалните управления на образованието, издаден от министъра на образованието и науката (МОН, 2021). Регионалното управление на образованието осъществява дейността си по утвърден от министъра на образованието и науката годишен план, а началникът на РУО представя на министъра на образованието и науката отчет за изпълнение на дейностите, заложи в годишния план.

Контролната дейност на РУО се осъществява чрез (МОН, 2021): ***тематични и текущи проверки; мониторинг; последващи проверки; проверки по жалби и сигнали.*** Регионалното управление на образованието осъществява методическа подкрепа на структурните звена по региони. То съдейства за осъществяване на процеса на приобщаващото образование и центровете за подкрепа за личностно развитие (МОН, 2021). ***Чрез дейността си РУО насърчава интегрирането на образователните иновации, като подпомага и контролира дейността на всяка образователна институция в съответствие с поставените приоритетни политически цели. Трансфер на иновации и успешно изпълнение на националните политики в предучилищното и училищното образование се реализира чрез усилията, които РУО полага за добро сътрудничество с родители, социални партньори, работодатели и граждани.***

Иновацията в училище е крайният резултат от иновационната дейност, получила реализация във вид на нов образователен продукт или усъвършенстван процес, използван в практическата дейност. Училищата могат ежегодно да кандидатстват за придобиване на статут на иновативно училище чрез разработването на проектно предложение за педагогическа иновация. Иновацията може да бъде с продължителност до 4 години и да обхваща всички или част от участниците в образователния процес в училището (МОН, 2016). До 31 май всяка година министърът внася в Министерския съвет предложение за приемане на Списък на иновативните училища за предстоящата учебна година (МОН, 2016).

Другата възможност за интегриране на образователни иновации на училищно ниво е Националната програма „Иновации в действие“. От 01.09.2022 г. до 21.10.2022 г. всяко училище имаше възможност да кандидатства в рамките на учебната 2022/2023 г. Програмата бе насочена към подкрепа на училища и учители, реализиращи иновативни дейности, както и към училища с иновативни практики и такива, с потенциал за развитие на иновации в областта на природните науки, дигиталните технологии, инженерното мислене и математика (STEM).

*Фигура 3. Брой на иновативните училища в България за периода 2018 – 2022 г.
Източник: Преработено по (МОН, 2023)*

Първите иновативни училища стартират своята дейност през учебната 2017 – 2018 г. Към 2022 г. статут на иновативно училище са придобили 542 училища от общо 1 948 (вж. фиг. 3) (вж. Приложение 1). Съвсем основателно твърдим, че нарастващият брой иновативни училища е основният показател за ефективността на приложените образователни политики.

Като други политики, насърчаващи образователната иновативна интеграция, можем да посочим: партньорства между училища и университети; партньорства между училища и бизнес организации; партньорства с НПО; платформи за обмен на добри практики между преподаватели.

Обобщения и изводи от Първа глава

Българската образователна система като основополагащ фактор за обществен просперитет и в частност – за развитие на личността, предоставя колективни, групови и индивидуални форми на организацията на образователния процес, съобразени както с индивидуалните потребности, така и с потребностите на социума. Прилагането на иновативни идеи в рамките на образователните институции, използването на нови знания, умения и практики, надграждането и усъвършенстването на традиционните модели и техники са безспорно условие за постигането на успехи в процеса на трансформиране на образователната система и позитивна предпоставка за последващото им инкорпориране в социално-икономическия живот на страната.

Изграждането на модел и реализирането на подходяща стратегия, ориентирани към преодоляването на съществуващите проблемни области, са в основата на прехода към модерна образователна среда, а интегрирането на различните видове иновации в образователната система е условие за постигането на качество. Нормативната уредба в България до голяма степен подпомага интегрирането на педагогическите иновации чрез предоставянето на възможности

за създаване и трансфер на образователни иновации. Усилията са многопосочни, като покриват следните направления:

- въвеждане на нови методи на преподаване;
- създаване на нови учебни предмети, планове и програми;
- въвеждане на офис приложения и приложения с добавена реалност;
- използване на мултимедийни и интерактивни инструменти;
- въвеждане на дигитални технологии;
- прилагане на нови начини за организиране на управлението на образователните структурни звена;
- използване на различни софтуерни продукти и платформи, необходими на администрацията и управлението;
- модернизиране на учебната среда чрез изграждане на училищни мрежи, повишаване на квалификация на педагогическите специалисти, администратори, директори.

Съобразно индивидуалните потребности на учениците и в унисон с държавните образователни стандарти, на образователните институции е предоставена възможност за свободен избор на вида иновации и степента на тяхното приложение. Въз основа на кабинетно проучване и направените наблюдения може да се формулира изводът, че успехът на иновационната дейност в образованието до голяма степен е лична отговорност на административния и педагогическия персонал (директори на училища, администратори от различни структурни звена на образователната система, учители).

Провежданите образователни политики на държавата осигуряват значителна възможност за изграждане на мрежа от иновативни училища, споделяне на добър педагогически опит, осъществяване на активен диалог с неправителствени и бизнес организации и др., което е предпоставка за конструктивен диалог, споделяне и решаване на проблеми, вземане на подходящи решения и постигане на качество и ефективност, насочени към повишаване на знанията и уменията, и развитие на компетенциите, придобити от потребителите на образователните продукти/услуги.

В рамките на образователната система иновативните училища се утвърждават като фундаментален фактор за модернизиране на българското образование, но техният дял спрямо общия брой български училища е все още нисък. За постигането на по-забележими резултати, свързани с трансформирането на образователната система и насочването на промените в посока иновационно развитие и адекватност на обществените/пазарните потребности, са необходими по-активни мерки и действия. Важно място сред тях следва да имат дейностите по иновативната образователна интеграция. В този контекст, образователните политики, регионалните инструменти и инициативността на участниците в образователната система (директори на училища, администратори от различни

структурни звена на образователната система, учители) са важно условие за обновяване визията на българското образование и предпоставка за постигането на европейско качество.

Глава II. ТЕНДЕНЦИИ И ПРАКТИКИ ЗА НАЛАГАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКА ВИЗИЯ В ОБРАЗОВАНИЕТО

Във *втора глава* се изяснява същността на предприемаческия модел на обучение като иновативна практика. Разглеждат се факторите, влияещи върху налагането на предприемаческа визия, и важността на предприемаческата подготовка като резултат от придобити знания и умения. Главата се състои от четири параграфа в следната последователност:

1. Методология и обхват на изследването

В *първия параграф* се изясняват методико-организационните аспекти на изследването и се очертава профилът на респондентите.

Изследването се базира на проучване на състоянието на образователната система в България и по-конкретно – въвеждането и прилагането на иновативни методи, с цел налагане на предприемаческо поведение посредством предприемачески модел на обучение. Данните от практическото изследване обхващат десетгодишен период (2013 г. – 2022 г.) (за някои показатели – данни след 2010 г.), като се използват разнообразни и в широк диапазон информационни ресурси за обработка и систематизиране на представените емпирични резултати. Изследването е проведено през 2021, 2022 и 2023 г.

Обект на практическото изследване са емпиричните проекции на иновациите в образователната система на Република България, а *предмет* – възможностите за иновационни изменения в образователната система, учебния процес и използвания инструментариум, базирайки се на предприемаческия модел на обучение.

В рамките на практическото изследване **целта** е да се установят обхватът и дълбочината на разпространение/въвеждане на иновации в образователната система, възможностите за разширяване на тяхното въздействие и постигането на многопосочни ползи. Формулирани са следните подцели:

- ✓ да се проучат възможностите за усъвършенстване на образователната система;
- ✓ да се очертаят проблемните области, възпрепятстващи иновирането на образованието;
- ✓ да се изяснят позитивните ефекти от възприемането на предприемаческия модел на обучение;
- ✓ да се идентифицират възможни решения за усъвършенстване на българското образование и подобряване качеството на предлаганите от него

образователни продукти/услуги на база предприемаческия модел на обучение;

- ✓ да се направят предложения за повишаване качеството на образователните продукти/услуги чрез системното и последователно иновационно изменение.

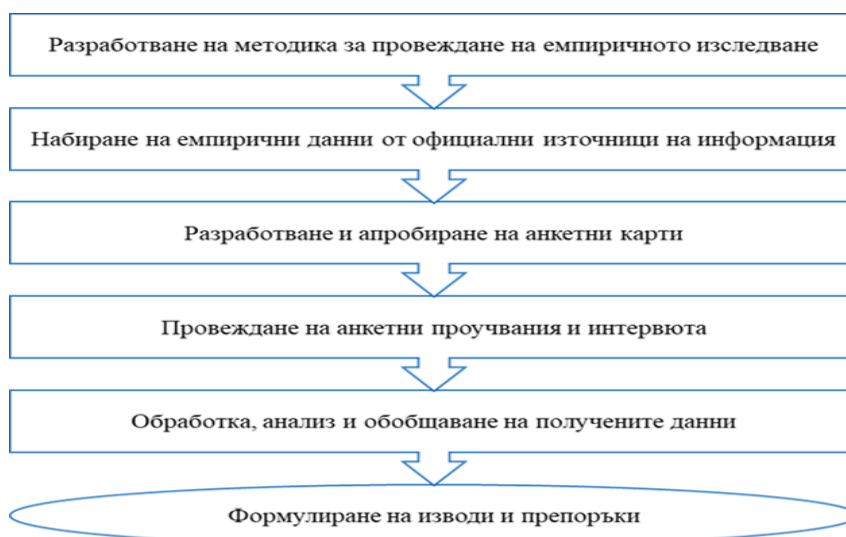
За осъществяване на емпиричното изследване са дефинирани следните хипотези:

➤ **Хипотеза 1:** Успешното внедряване и популяризиране на предприемачески модел на обучение в голяма степен зависи от наличието на предприемаческо мислене и поведение, формирано в резултат на перманентното създаване на предприемаческа култура.

➤ **Хипотеза 2:** Въвеждането и популяризирането на предприемачески модел на обучение прави възможно модернизирането на всяко от образователните нива, като съдейства за обновяване на цялостния облик на системата, при съобразяване с влиянието на множество външни и вътрешни фактори.

➤ **Хипотеза 3:** Въвеждането на предприемаческия модел на обучение до голяма степен ще елиминира противопоставянето на теоретичното знание на практическия опит на база учене чрез преживяване.

Методическата част на изследването, организирането и провеждането му са построени в логическа последователност, включваща шест взаимосвързани етапи и дейности (вж. фиг. 4).

Фигура 4. Етапи на провеждане на емпиричното изследване

Разработена е **методика за изследване на предприемаческия модел на обучение, която обхваща основните области и свързаните с тях показатели** (вж. табл. 2).

Таблица 2. Методическа рамка за изследване на предприемаческия модел на обучение

Индикаторна област	Показатели	Измерители
Идентификация на респондентите	Позиция в образователната институция	Общ брой, %
	Образователна степен и педагогически опит	Дял, %
	Сфера на реализация	Дял, %
Прилагане и въвеждане на иновационни практики в контекста на предприемачески модел на обучение	Степен на прилагане на интерактивни методи за преподаване на знания чрез нов инструментариум и придобиване на конкретни компетенции	Дял, %
	Степен на познаване на основните характеристики, необходими за създаване и усъвършенстване на предприемаческия модел на обучение	Дял, %
	Оценка на добавената стойност на иновационния процес	Дял, %
	Наличие на възможности за повишаване информираността относно сътрудничество между образователните институции и бизнеса	Дял, %
Предизвикателства пред внедряването на предприемаческата визия в образователните звена	Основни пречки за създаване на предприемаческо мислене и поведение	Дял, %
	Нормативни ограничения и административни пречки пред предприемаческата култура в България	Дял, %
	Очаквани ефекти и възможност за развитие на предприемаческите практики в процеса на обучение	Дял, %
	Дейности за формиране на предприемачески знания и умения, измерващи ефективността на предприемаческото обучение	Дял, %
	Национални програми, учителските мрежи и ефективни партньорства с организации в качеството на инструмент за приложение на придобитите предприемачески компетенции	Дял, %

Данните от емпиричното проучване обхващат периода от 2013 г. до 2022 г. (за някои показатели – след 2010 г.). Емпиричната фактология по данни от Националния статистически институт (НСИ) включва: данни за брой на населението в България; коефициент на възрастова зависимост; общ брой училища; брой иновативни училища по области и по вид на училището; прогноза на населението; заетост/безработица в трудоспособна възраст; работещи лица общо и по степен на образование, придобили степен на професионална квалификация; отпаднали ученици от системата на образованието; обучаващи се в общообразователни училища; обучаващи се в професионални училища; преподавателски персонал по възраст и степен на образование, по вид училище; публични разходи за образование.

За провеждане на емпиричното изследване са изготвени две анкетни карти, които съдържат общо 50 въпроса, обособени в раздели, съответстващи съдържателно на обхвата на зададените цели. В изследването са включени участници с различни статус и роля за постигането на определено състояние на образова-

телната система. Респондентите, които попадат в обхвата на изследването, изпълняват *специфични дейности/функции при въвеждането и реализирането на предприемаческия модел на обучение* (ученици – 18%, учители – 25%, родители – 27%, административни служители – 15% и ръководен персонал – 15%). *Възрастовият профил на респондентите* е с широк обхват – между 18 и 60 г. (вж. фиг. 11), покриващ представители на различни поколения и с различни социални роли в образователния процес. Доминира възрастовата група в диапазон 41-50 г. (38%), следвана от 51-60 г. (20%), т.е. над половината респонденти имат жизнен опит, професионални виждания и определен поглед върху функционирането на образователната система. Отделните участници имат различен индивидуален профил (възраст, пол, социална принадлежност и статут) и в известна степен следва да се отчитат тези различия, макар те да не играят толкова съществена роля.

Според респондентите личностните качества имат ключова роля за възприемането на предприемаческия модел на обучение като вид иновация в рамките на образователната система. В този контекст е налице съответствие между *потребностите на обществото и икономиката, от една страна, и духа, който „се възпитава“ с модела*-развитие на индивидуалните характеристики в посока моделиране към засилен компонент на творчество, конкурентост, предприемчивост.

Независимо че **половата принадлежност** не е съществен фактор, разграничаващ поведението на участниците в образователна система, емпиричната фактология има своето познавателно значение. Статистическите данни за страната устойчиво показват, че образователната система в България в значителна степен е феминизирана. Участниците в изследването също преобладаващо са жени – две трети от анкетираните или 68%. Разбира се, следва да се отчита и фактът, че част от тях са учащи се – потребители на предприемаческото познание, и майки – родителите на учащите, и не са част от преподавателския и административния персонал в образователната система.

В емпиричното изследване доминира делът на **респондентите с висше образование** (50%), от който напълно е изключена групата на учащите се. Участниците в проучването с притежавано средно общообразователно и професионално образование по статус са представители на родителското съсловие, административния и обслужващия персонал.

Комбинираните данни за респондентите по възраст и степен на образование показва *наличието на достатъчен брой преподавателски и административно-методически персонал с висше образование, който има професионален опит, дългогодишен поглед върху процесите и резултатите от функционирането на образователната система*. Обхванатите в проучването респонденти не са представителна извадка (макар броят им да е голям), но предвид данните за техния

профил, можем да твърдим, че е *налице висока степен на надеждност на преценката на анкетираниите за необходимостта от качествено адаптиране на образованието и прилагането на образователен модел на обучение, адекватен на съвременното състояние на образованието и бизнеса*. Като подходящ за целевите послания в образователната сфера респондентите изтъкват именно предприемаческия модел на обучение.

2. Образователните услуги в контекста на съвременната предприемаческа визия

В *параграф втори* се изяснява същността на предприемаческият модел на обучение, очертава се присъствието на предприемачеството в българското училище и се обосновава необходимостта от въвеждане и прилагане на модела.

Обобщаващите емпирични данни на национално ниво показват устойчиво нарастващ брой училища в България, въвеждащи предприемаческия модел на обучение. Успоредно с това се отчита трайна тенденция за прилагане на наложилата се вече практика за обучение по „Предприемачество“.

Успешното внедряване и моделирането на трайни процеси по усъвършенстване на предприемаческия модел на обучение изискват наличието на богата база данни и добро познаване на цялостната картина в рамките на образователната система, като специално внимание следва да се обърне на възможностите за повишаване на мотивацията и за усъвършенстване на личностните качества. Това предполага паралелно развитие на предприемаческите умения, които в сферата на образователните услуги са обвързани с генерирането най-вече на предприемаческо мислене и поведение.

Конкретната цел на предприемаческия модел на обучение е да въведе *практически знания, социално сближаване и висока трудова заетост*. В този случай, предприемаческото мислене и поведение гарантират устойчивост и адаптация. Поради тази причина *предприемаческият модел на обучение може да бъде дефиниран като система от основни компетентности* (вж. фиг. 5). Ключовите компетентности са нужни на всеки човек за личностна реализация, социално приобщаване, устойчив начин на живот и активно гражданско участие. Те се придобиват чрез учене от ранна детска възраст чрез формално, неформално и информално учене във всякакви условия, включително семейството, училището, работното място и другите общности (Европейска референтна рамка, 2018). Еднакво важни и взаимозависими са, но всяка от тях има принос за повишаване качеството на живот по различен начин и чрез специфично проявление.

Фигура 5. Компетентности в системата на предприемачески модел на обучение
Източник: (МОН, 2014)

Предприемаческата компетентност включва набор от умения и поведения, които заедно формират характера и личността на предприемача в контекста на систематизиран и структуриран учебен процес. Обучението по “Предприемачество” трябва да стимулира, провокира и формира критично мислене и междупредметни връзки, да съдейства за изграждане на предприемаческа култура, умения и знания, а предприемаческата култура е необходима за успешното приспособяване към динамичните промени, в които ключова роля играят обществената значимост, целенасочеността, самоопределянето. Това проличава и в „новия поглед“ върху учебните планове, формите и съдържанието на преподаваното знание по редица основни предмети. През 2015 г. европейската визия за обучение по предприемачество е включена в Постановление №5. Съгласно Наредба №5 от 30 ноември 2015 г. за общообразователната подготовка в хода на цялостното училищно обучение следва да бъдат обхванати основните ключови компетентности. Държавните политики за насърчаване на предприемаческото обучение стартират през учебната 2016/2017 г., като видимостта на резултатите се фиксира върху предстоящ времеви диапазон.

Въз основа на Наредба 5 се въвежда дисциплината „Технологии и предприемачество“, в начален и прогимназиален етап, а в общообразователната подготовка на първи гимназиален етап, предлагащ професионално образование – дисциплината „Предприемачество“. Целта е безпроблемна адаптация към новостите, формиране на инициативност и предприемчивост (Христова, 2016). Макар въведените учебни планове да са предпоставка за развитие на предприемачески умения и навици, те са недостатъчно условие за утвърждаването и практическото им приложение. Това от своя страна провокира включването на иновативни

практики, разширяващи обхвата на обучаемите чрез **интегрирането им в общия модел на предприемаческото обучение.**

Използването на **предприемаческия модел на обучение** като *инструмент и среда за осъществяване на учебен процес, административно обслужване и методическо ръководство налага използването на иновативни подходи и добри практики.* В сферата на образованието налагащите се тенденции за приоритизиране на предприемаческия модел на обучение и обучението по предприемачество следва да отчитат **два съществени момента:** от една страна, **предприемачеството като идентифициране на възможности, бизнес развитие, самостоятелна заетост, създаване на предприятия и растеж, т.е. създаване на предприемачи** (Fayolle & Gailly, 2008), и от друга страна, **предприемачеството като начин за лично развитие, креативност, самостоятелност и поемане на инициатива**, което касае подхода, който ще се използва, целевата аудитория, методите на преподаване и оценяване (Mwasalwiba, 2010).

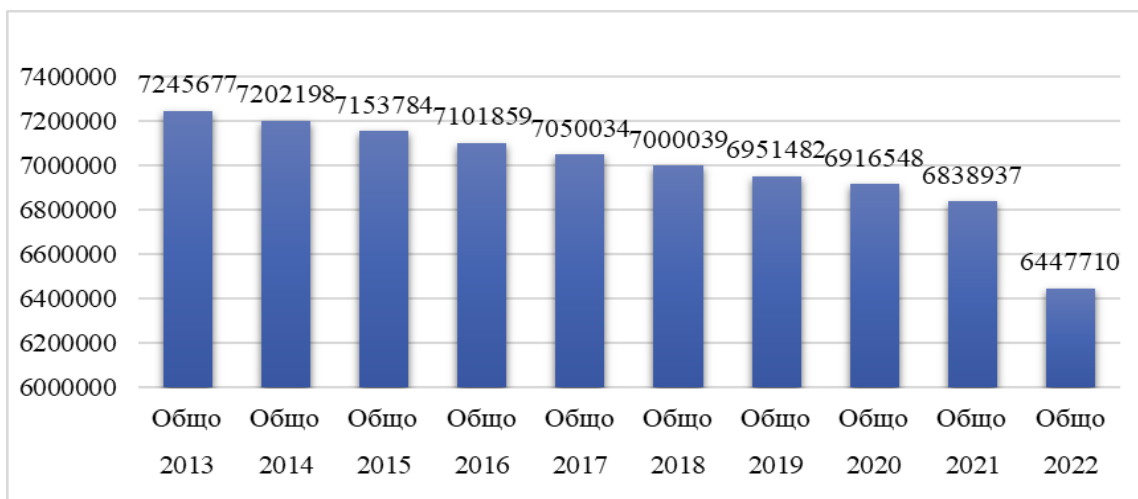
От позициите на образованието предприемачеството е специфичен учебно-педагогически, организационен и компетентностен метод, базиран на принципите, насърчаващи човешкото действие по начин, достъпен за всеки (Sarasvathy & Venkataraman, 2011). **Като необходимост, обусловена от съвременните условия**, предприемаческият модел на обучение е безспорна предпоставка за преодоляването на редица проблемни области и създаването на образователна визия, адекватна на променящата се среда. **Като двигател за социално-икономически растеж**, предприемаческият процес в контекста на образователната система предопределя творческото осмисляне и практическото приложение на предприемаческо поведение. **Успешното реализиране на разнородните по съдържание, но тясно обвързани помежду си цели, изисква въвеждането на цялостна концепция, утвърждаваща предприемаческия подход и предприемаческото обучение като цяло.**

3. Фактори, влияещи върху развитието на предприемаческия дух в сферата на образованието

В **Параграф трети** е дефинирано влиянието на основни външни и вътрешни фактори върху налагането на предприемаческа визия в системата на българското образование.

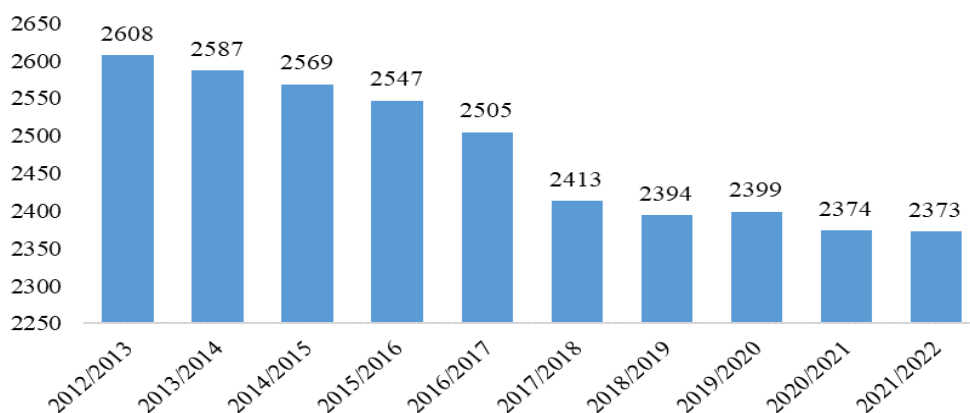
Практическото реализиране на предприемаческия модел на обучение търпи въздействието на редица **външни фактори**, които оказват влияние на системата като цяло и персонално – на отделната личност като потребител на образователната услуга. **Демографската** картина в България се характеризира с устойчиви тенденции на застаряване и намаляване броя на населението, отрицателен прираст и увеличаване на миграционните процеси. Фигура 6 онагледява посочените

негативни тенденции за период от десет години. Както се вижда от фигурата, за периода 2013 – 2022 г. се отчита спад в **броя на населението**, като тенденцията след 2019 г. показва интензифициране на този процес. Към 2022 г. населението на България наброява 6 447 710 млн. души, което е с почти 1 млн. по-малко от броя населението за първата година от посочения период.

Фигура 6. Брой на населението в България за периода 2013 – 2022 г.
Източник: (НСИ, 2022)

Отрицателните демографски промени влияят неблагоприятно върху състоянието, характеристиките и капацитетните възможности на образователната системата да се трансформира в съответствие с обществените потребности и икономическите закономерности. От 2013 г. насам броят на училищата значително намалява (вж. фиг. 7). Отчита се интензифициране на процесите по сливане на малките училища в по-големи, като негативните тенденции в образователната система буквално следват неблагоприятните демографски тенденции.

Фигура 7. Брой училища в България за периода 2013 – 2022 г.
Източник: (НСИ, 2022)

По-високата образователна степен е предпоставка и за по-високо качество, което, от своя страна, дава отражение и върху цялостния икономически растеж и пазара на труда. Как ще се постигне това при запазващите се тенденции за отпадане на ученици от системата на образованието е предмет, както на настоящото изследване, така и повод за бъдещи проучвания и дебати. В Таблица 3 е представен броят на отпаднали ученици в системата на началното и средното образование за последния десетгодишен период 2010 – 2019 г.

Таблица 3. Отпаднали ученици от системата на образованието за периода 2010 – 2020 г., в брой

		I - IV клас	V - VIII клас	V - VII клас	IX - XIII клас	VIII - XII клас	Професионални колежи след средно образование (IV степен професионална квалификация)	Професионални паралелки за придобиване на I степен професионална квалификация
2010/2011	Общо	5596	6994	X	6084		42	50
2011/2012	Общо	5678	6749	X	5978		7	38
2012/2013	Общо	5268	6530	X	5708		18	47
2013/2014	Общо	5418	6679	X	5587		54	56
2014/2015	Общо	6320	8132	X	6632		17	45
2015/2016	Общо	6568	8139	X	6351		74	38
2016/2017	Общо	7052	7228	X	5711		13	88
2017/2018	Общо	7379	X	6523	7729		4	170
2018/2019	Общо	7024	X	6370	X	7545	9	179
2019/2020	Общо	5671	X	5276	X	6287	12	244

Източник: Преработено по: (НСИ, 2022)

Усилията за ограничаване на броя отпадащи ученици следва да са всеобщи, но засега активното участие в този процес е по-скоро единствено на българската образователна система и твърде малко – на другите заинтересовани страни. Необходимостта от нова обществена визия изисква предстоящи реформи във всички структурни звена на образованието, в нагласата на всички участници и в осъзнаването на необходимостта от иновиране на цялостния образователен подход.

С не по-малко значение са и вътрешните фактори, влияещи върху налагането на обучение в духа на предприемачеството. По-важните от тях са:

- ✓ **Образователната реформа** (промени в ЗПОУ, промени в учебните планове и програми, промени в държавните образователни стандарти);
- ✓ **Формите на обучение** (обучаващи се в общообразователни училища, обучаващи се в професионални гимназии и колежи);
- ✓ **Финансирането** (разходи за образование, направени на национално, регионално и местно ниво);

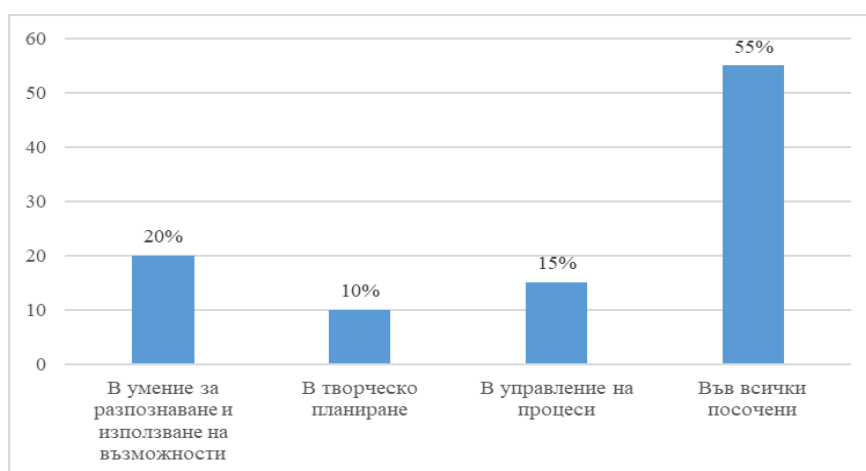
- ✓ **Управлението** (на национално ниво, на регионално ниво и на местно ниво);
- ✓ **Преподавателският персонал** (брой преподаватели, възрастова структура на преподавателския персонал, образователна степен).

В новия ЗПУО е предвидено провеждането на последващи реформи в образованието, което предоставя образователни перспективи за налагане на предприемаческия модел на обучение. В този ред на мисли приоритетите на МОН са в съзвучие с наболелите проблеми и в унисон с факторите, влияещи на образователната система и ориентирани към: осъществяване на приобщаващо образование; подобряване качеството на обучението; повишаване на професионалната квалификация на учители и обучаващи се.

4. Тенденции и практики за налагане на предприемаческа визия

В *четвърти параграф* се очертават някои важни тенденции и систематизирано се представят практики, насочени към придобиването на специфични знания и умения в резултат на предприемаческата подготовка.

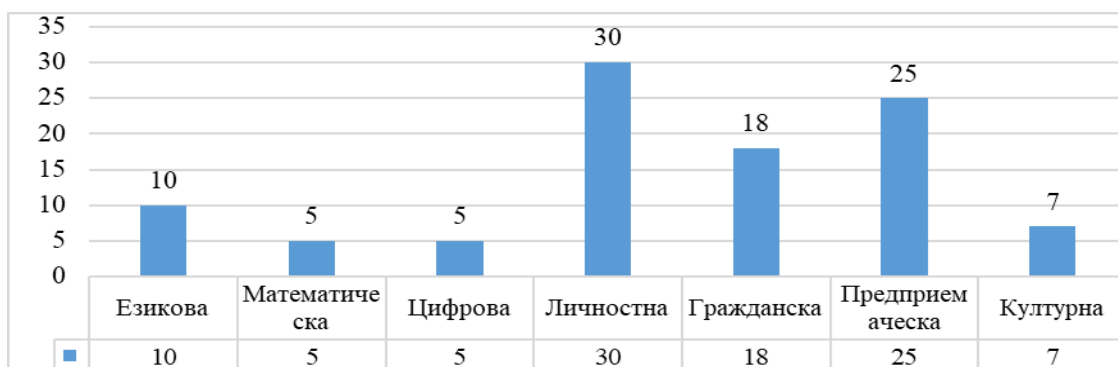
Предприемаческата компетентност се свързва с умението за разпознаване и използване на възможностите, творческото планиране и управлението на процеси, което е основната цел на предприемаческата подготовка. Това се потвърждава и от отговорите на респондентите в проведеното анкетно проучване. Според тях предприемаческата компетентност намира израз както в управлението на процесите, така и в тяхното разпознаване и планиране (вж. фиг. 8).

Фигура 8. Основни аспекти, в които намира израз предприемаческата компетентност (дял на респондентите в %)

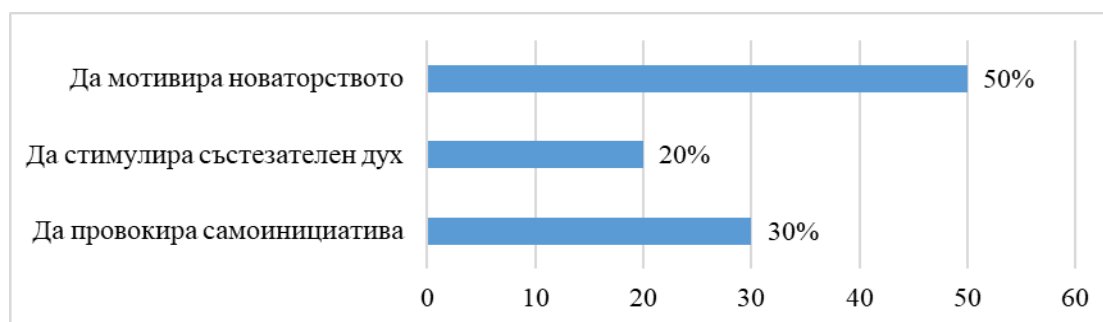
В процентно отношение 55% от анкетираните считат, че предприемаческата компетентност е умение за разпознаване и използване на възможности, като предприемаческата култура е синхронен процес, резултат от творческо планиране

и организационни способности за специфично управление на предприемаческия модел на обучение. За анкетираните, личностните качества предопределят придобиването на специализирани знания и умения (езикова компетентност – 10%, математическа и цифрова компетентност – 5%) и именно поради тази причина се отчита техният превес в резултатите от анкетното проучване.

Фигура 9. Компетенции, придобивани чрез прилагането на иновативни образователни практики (дял на респондентите в %)

Предприемаческата подготовка осигурява необходимата динамика по пътя на създаване на нови идеи, технологии и образователен облик. В подобен контекст проучването показва мнението на респондентите за основната целева линия, по отношение на която следва да бъдат насочени усилията в образователната система (вж. фиг. 10). Респондентите открояват новаторството (50%) като приоритетна цел на предприемаческата подготовка, провокираща самоинициативност (30%) и стимулираща състезателен дух (20%). Конкретиката на посочените компоненти дава обща представа за очакванията от приложимостта на предприемаческия модел, осъществяван чрез иновативни практики.

Фигура 10. Цел на предприемаческата подготовка (дял на респондентите в %)

От подобни позиции, фокусът за доминиращата част от респондентите е върху прилагането на иновативен модел, в рамките на който учителят е партньор (77%) (вж. фиг. 11).

Фигура 11. Педагогически модел на обучение, формиращ предприемаческите знания и умения (дял на респондентите в %)

Респондентите „подценяват“ ефективността на установените стандарти (т.е. традиционния модел на обучение – 12%) и са убедени, че иновативният модел е този, който създава предприемаческата визия. Следва да се отбележи, че по принцип предприемаческият модел на обучение не цели елиминирането на традиционните похвати, а по-скоро приложението му се свързва със синхронизирането на двата модела. ***Предприемачеството се основава на новаторство, а иновативният модел на обучение означава точно това: въвеждане, разпространяване и прилагане на иновативни практики.***

Отчитайки затрудненията при оценката на ефективността на обучението в духа на предприемачеството, както и множеството ограничения и усложняващи оценъчния процес фактори, може да се твърди, че цялостно обективно измерване на резултата и ефективността от положените усилия (изразходваните ресурси) е почти невъзможно към момента. За тази цел следва да се преосмислят наличните възможности и да се разработи цялостна система от стандартизирани критерии, показатели и измерители, която да отчита необходимия обективен резултат и същевременно – да минимизира силно субективните интерпретации, които могат да се направят.

Обобщения и изводи от Втора глава

Образователните програми като основополагащ фактор за придобиване на професионални компетентности и предоставяне на възможности за личностно израстване подпомагат учениците в процеса на тяхното кариерно ориентиране по отношение избора им на професия, като съдействат целенасочено за формирането на умения за прилагане на усвоените знания и за развитие на критическото мислене.

Очакванията от прилагането на предприемаческия модел на обучение са насочени към реализирането на многопосочни ползи и ефекти на база съчетание от

придобити знания, умения и нагласи, резултат от вътрешнокомпонентна съгласуваност и хармоничност между осмислени, анализирани и оценени теоретични познания и практически умения в унисон с изискванията на предприемаческата среда и възможността за тяхната приложимост.

Размерът и структурата на ресурсите, необходими за успешното прилагане на предприемаческия модел на обучение във всички структурни звена и на всички нива на образованието, са в пряка зависимост от редица външни фактори, влияещи както на системата като цяло, така и персонално на личността като потребител. Не по-маловажно значение имат и вътрешните фактори, влияещи върху налагането на обучение в духа на предприемачеството.

Присъствието на образователни реформите в новия ЗПУО предоставя образователни перспективи за налагане на предприемачески модел на обучение. Приоритетите на МОН са аналогично ориентирани към наболелите проблеми: осъществяване на приобщаващо образование; подобряване качеството на обучението; повишаване на професионалната квалификация на учители и обучаващи се.

Иновативните практики до голяма степен зависят от готовността на педагогическите специалисти и административния персонал, но важно значение имат и потребителите на образователни услуги, както и възможностите за финансиране и развитие на научно-техническата база.

Предприемаческият модел на обучение, реализиран в сътрудничество с всички участници в образователния процес, може да се разглежда като своеобразен преход към устойчива икономика. Целта е да се развият и усъвършенстват ключови компетентности за промяна в цялостния облик на обучението.

Засиленото навлизане на образователни иновации от всякакъв вид и във всички структурни звена на образованието цели засилено присъствие на предприемачески дух в българското образование. Популяризира се идеята за въвеждане и прилагане на предприемачески модел на обучение, като целта е: проучване на възможностите за усъвършенстване на образователната система; повишаване качеството на образователните продукти/услуги; изясняване на позитивните ефекти от възприемането на предприемаческия модел на обучение; очертаване на проблемните области, възпрепятстващи иновирането на образованието; предлагане на възможни решения, методи и модели за усъвършенстването на българското образование и качеството на образователните продукти и услуги.

Данните от проведеното емпирично изследване показват, че основна пречка при въвеждането и популяризирането на иновационни практики в българското образование е ниската степен на тяхното дифузионно развитие. Точно това налага предприемането на действия за адаптиране на образователната система към нововъведенията в социално-икономическия живот и прилагането на предприемачески модел на обучение в образователните структури.

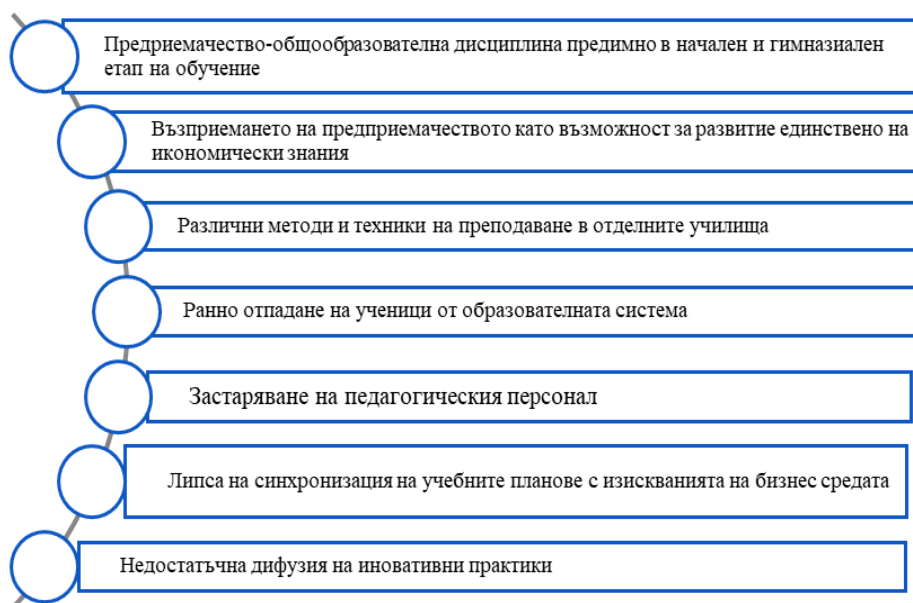
Глава III. ИДЕНТИФИЦИРАНЕ НА ПРОБЛЕМНИ ОБЛАСТИ, ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ И БЪДЕЩИ ДЕЙСТВИЯ

В **трета глава** се очертават проблемните области в прилагането на предприемачески модел на обучение, както и стратегическите аспекти за утвърждаване на предприемаческата визия, представят се добри практики, приложени в системата на образованието, както и реалните ползи от въвеждането на модела.

1. Проблемни области в прилагането на образователни иновации

В *първи* параграф се дискутират проблемните области, ограничаващи постигането на предприемаческа визия.

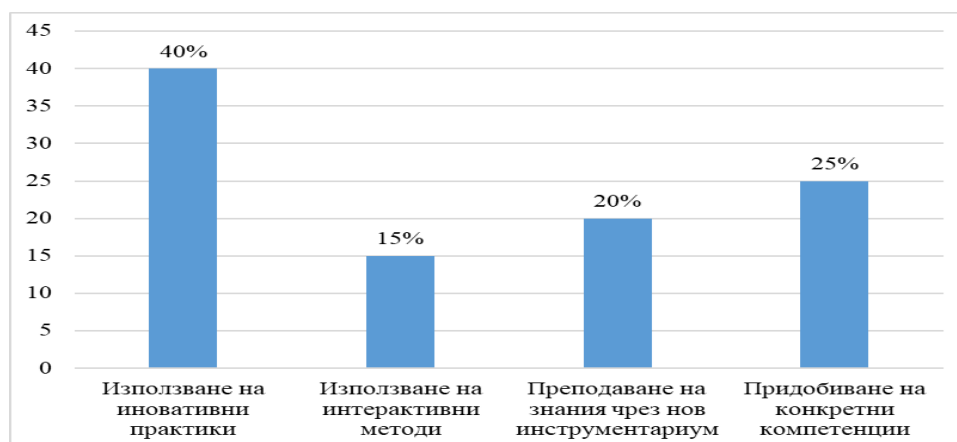
Като вид образователна иновация, предприемаческият модел на обучение от позицията на взаимна обусловеност между теория и практика следва да преодолее редица трудности. На Фигура 12 са представени **проблемните области**, които възпрепятстват постигането на ефективни и трайни резултати.

Фигура 12. Проблемни области при реализиране на предприемачески модел на обучение
Източник: Адаптирано по: (МОН, 2021)

Прилагането на иновативни практики до голяма степен зависи от готовността на педагогическите специалисти, административния персонал, както и потребителите на образователни услуги да възприемат промяната като необходимост. Много добри иновативни образователни идеи остават нереализирани поради недостатъчно финансиране и слабо развита научно-техническа база.

Проучването на мнението на респондентите относно предприемаческия модел на обучение показва различния акцент, който анкетираните поставят (вж. фиг. 13).

Фигура 13. Необходими компоненти на предприемаческия модел на обучение (дял на респондентите в %)

Всеки четвърти счита, че това са специфичните компетенции, които трябва да се придобият, а всеки пети – използването на нов инструментариум. Въвеждането на интерактивните методи в образователна система набира популярност, но в случая данните показват не че не се използват или не са важни/удобни/атрактивни тези методи (само 15 % от анкетираните свързват предприемаческия модел на обучение с тях), а по-скоро, че фокусът при предприемаческото обучение е към нещо друго.

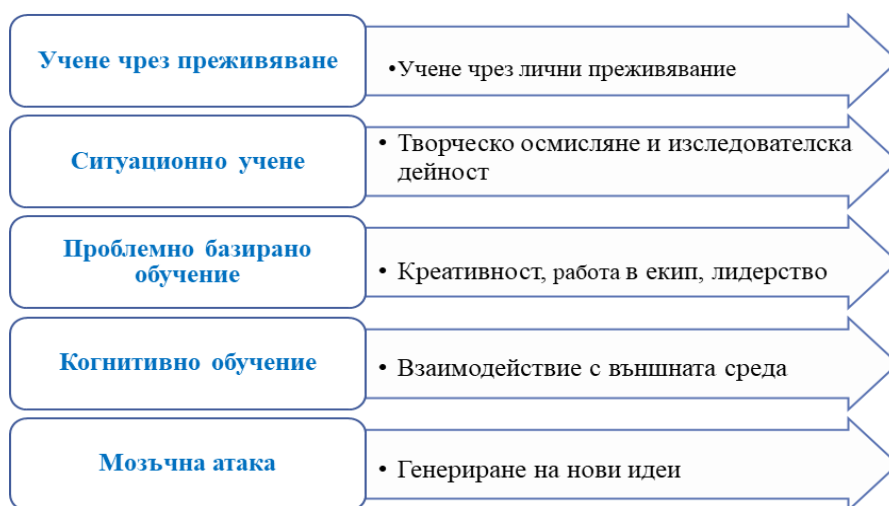
Познаването и прилагането на различни иновативни практики е в основата на модела, но ключът към неговия успех е балансираното съчетаване между традиционен и иновативен подход към обучението.

Не могат да се очакват задоволителни резултати без съдействието на управляващите органи, от които в най-голяма степен зависи създаването на учебни планове и програми, осигуряването на необходимия капитал и уеднаквяването на стандарти, съобразени със статута на конкретното училище. Обективно погледнато, реалните ползи от въвеждането и популяризирането на предприемаческия модел на обучение следва да са основният двигател за трансформирането на образователната система и за промяна на нейния облик в съответствие със съвременния повик на обществото.

2. Очаквани резултати от въвеждането на иновации в образованието.

В **параграф втори** се представят възможната стратегия за утвърждаване на предприемаческата визия, добрите образователни практики в българските училища и реалните ползи от обучението в предприемачески дух

Целта на приобщаващия предприемачески модел е да развие и усъвършенства ключови компетентности, необходими за постигане на превъзходство в конкурентна среда. Това налага промяна в цялостния облик на обучението, като приоритетно място заема прилагането на нови методи на преподаване, адаптирани към настоящата ситуационна рамка. От гледна точка на адекватност и потенциал за реализиране на ползи от предприемаческия модел на обучение обосновано е прилагането на комбинация от следните методи за обучение (вж. фиг. 14):

Фигура 14. Иновативни методи на обучение
Източник: (Bennett, 2006)

Иновационният подход в образованието се свързва със способността да се създава и моделира необходимият за съответното училище елемент на образователния процес, като се използват различни варианти и схеми. Точно тази способност прави процеса на обучение технологичен, т.е. прогнозируем и съответстващ на планираните резултати. (Каръкова, 2018). Препоръчва се разнороните и същевременно – взаимосвързани аспекти, на желаната целева ориентация за иновационните трансформации в образователната система на България да се разглеждат като отправни точки за реализиране на потенциални резултати и позитивни ефекти от прилагането на предприемаческия модел на обучение. Желателно е да се поставят в центъра и в основата на най-важните стълбове на стратегията за утвърждаване на предприемаческата визия в българското образование.

Увеличаващият се прогресивно брой на иновативните училища всяка година е в унисон с Национална програма „Иновации в действие“, насърчаваща обмяната на опит между иновативни училища и такива, които нямат такъв статут (МОН, 2023). Подкрепят се промени в организацията, управлението и съдържанието на обучението.

Иновационните дейности в контекста на предприемаческия модел на обучение могат да се реализират чрез добри практики, засилено навлизане на различни

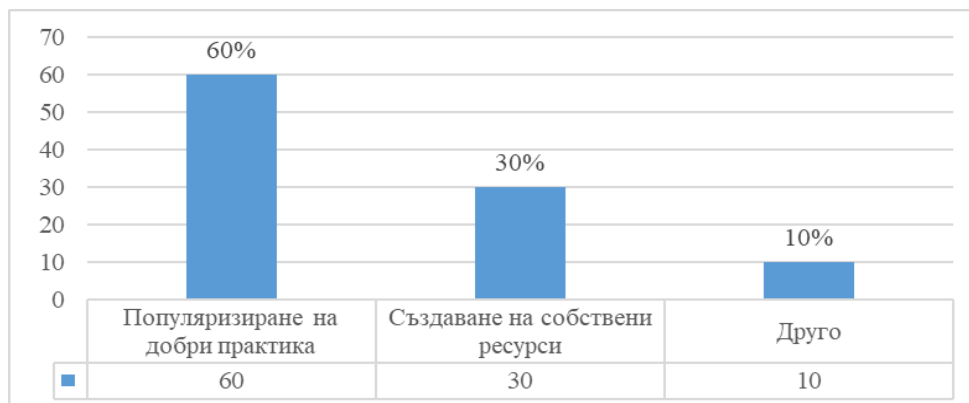
образователни иновации в структурните звена на образованието, което предполага нарастване на видовото разнообразие на предлаганите модели с фокус върху предприемаческите компетенции и предприемаческия дух. В настоящия труд се прави опит за систематизиране на основните видове добри образователни практики, без да се претендира за изчерпателност (вж. фиг. 15).

Фигура 15 Добри практики в българското образование
Източник: Адаптирано от автора

Осъзнаването на необходимостта от иновационни промени е важен момент за образователната система. Като позитивен факт може да се отчете реализирането на процеси, свързани с проучване на различните възможности за тяхното внедряване. Осъзнаването на необходимостта и предприемането на определени предварителни действия са важни, но недостатъчни предпоставки. Изисква се развитието и на предприемаческа култура, чрез която да се формира активна гражданска позиция, да се стимулира инициативността и социалната ангажираност.

Като обективна причина или естествено отражение на динамиката в съвременния свят, предприемаческият модел на обучение утвърждава иновативните идеи и обвързването им с конкретни резултати. Като начин за постигането на подобни цели, 60% от респондентите посочват популяризирането на добри практики (вж. фиг. 16) чрез използването на различни иновативни способности, съдействащи за усъвършенстване на ключови компетентности за създаването на собствени обучителни ресурси. Решаваща роля за популяризирането на предприемачески модел на обучение играят реалните ползи от въвеждането на иновативни практики в разработката на конкретни проекти.

Фигура 16. Области на приложение на иновативните практики, използвани в образователната система (дял на респондентите в %)

Практическата приложимост на знанията, разработването на конкретни проекти и усвояването на основни теоретични постановки са предмет на конструктивен диалог между образователните институции и бизнес организациите. С прилагането на предприемаческия модел на обучение се цели засилване на професионално присъствие, повишаване на личната мотивация, проявлението на ясна социална ангажираност и активно гражданско присъствие. От своя страна, промяната на цялостния образователен облик следва задължително да се обвърже с развитието на предприемаческия модел на обучение и със засилване на предприемачески дух.

3. Ефекти от прилагането на предприемаческия модел на обучение

Параграф трети се фокусира върху възможните ефекти, обвързани с потенциалните резултати от въвеждането на предприемачески модел на обучение.

Прилаганият предприемачески модел на обучение в сътрудничество с всички участници в образователния процес и синхронизиран с учебните планове и програми се ориентира към очакванията на бизнес средата („Евридика”, 2016). Своеобразен преход към устойчива икономика са промените, продиктувани от образователните политики. **Възможните ефекти, обвързани с потенциалните резултати** от въвеждането на предприемачески модел на обучение, са посочени в Таблица 4.

Таблица 4. Възможни ефекти и резултати от въвеждането на предприемачески модел на обучение на принципа на проектна работа

<i>Стратегии на образователната система</i>	<i>Облик на съвременното училище</i>	<i>Визия на иновативните учители</i>	<i>Ефект от обучението по предприемачество</i>	<i>Резултати на учениците</i>
<i>Внедряване на предприемачески модел</i>	Модерна материална база	Креативни	Базови икономически познания	Усвоява основните теоретични постановки
<i>Ефективни училищни общности</i>	Интерактивни ресурси	Гъвкави	Критично мислене	Придобива финансова грамотност
<i>Актуализиране на учебните планове</i>	Позитивна атмосфера	Иновативни	Сътрудничество	Поема риск и показва отговорност
<i>Превенция срещу ранното отпадане на ученици от образователната система</i>	Работа в екип	Уверени	Позитивно мислене и поведение	Разработва конкретни проекти
<i>Разширяване на обхвата на предприемаческия модел на обучение</i>	Ефективност на учебния процес	Предприемчиви	Учи как да се учи цял живот	Личностно израстване
<i>Дифузия на иновативни практики</i>	Занимания по интереси	Подкрепящи	Проектни дейности	Професионално ориентиране
<i>Синхронизиране на образованието с потребностите на бизнеса</i>	Създаване и поддържане на партньорски мрежи	Мотивиращи	Инициативност	Практическа приложимост на знанията
<i>Развитие на педагогическия потенциал</i>	Приобщаващо образование	Висококвалифицирани	Социална ангажираност	Успешна реализация

Източник: Преработено по: („Евридика”, 2016)

Постигането на многопосочни позитивни ефекти за всички заинтересовани страни е от съществено значение за реализиране целите на образователната политика и прилагането на синхронизирана държавна политика, стимулираща предприемаческото обучение. Прилагането на адекватна нормативна база изисква осъществяването и на съгласувана подкрепа в лицето на инспекторат, местни органи на административната власт и други институции и структурни формирания.

Данните за изследвания период показват съществени различия по отношение на публичните разходи за образование (вж. фиг. 15). На базата на намаляващия брой училища и ученици те са почти двойно завишени. В тази връзка може да се твърди, че държавата, в частност МОН, полагат неимоверни усилия за повишаване на възможността за иновиране, което изисква и по-голям бюджет.

Фигура 15. Публични разходи за образование през периода 2011 – 2022 г., в лева
Източник: (НСИ, 2022)

Направените констатации дават повод за преосмисляне на политиките, насочени към младите хора и по-конкретно – към промяна на визията за преподавателската професия и трансформирането ѝ в привлекателна и предпочитана от тях. Увеличаването на учителските заплати с над 100% за периода 2016-2022 година, както и програмите за повишаване на квалификацията на преподавателите, са част от мерките в посока привличане на млади кадри в образователната система.

4. Бъдещи действия за увеличаване/ускоряване на трансформациите, основани на иновациите

В *четвърти параграф* се коментират възможни бъдещи действия за увеличаване/ускоряване на трансформациите, основани на иновациите, като се предлага *Концептуална схема на въвеждане/внедряване/прилагане на предприемаческия модел на обучение*.

Отчитайки текущото състояние на образователната система, спецификата на нейното функциониране и прилагания инструментариум за обучение в областта на предприемаческите компетенции, могат да се предположат два варианта като стартови позиции от гледна точка приложимост на предприемаческия модел на обучение в българската образователна система:

Вариант 1: *Въвеждане/прилагане в образователната система на предприемачески модел на обучение „отгоре-надолу“, при отчитане на необходимостта от оптимизация на стандартите и актуализация на учебните планове и програми с цел уеднаквяване на критериите и постигане измеримост на резултатите.*

Към настоящия момент гимназистите разчитат изцяло на инициативата, компетентността и нагласата на учителите. Това поражда различни подходи в различните училища и предполага съответно – прилагането на различни критерии

за трудно измерими и съпоставими резултати. Стремeжът към високи, измерими резултати налага предприемането на кардинални промени. Началото може да се постави с въвеждането на учебната дисциплина „Предприемачество“ като задължителна за всички класове – до завършване на средно образование.

Вариант 2: *Въвеждане/прилагане в образователната система на предприемачески модел на обучение „отдолу-нагоре“, при съществуващи стандартни схеми в рамките на начален и основен етап, и липса на квалифицирани преподаватели.*

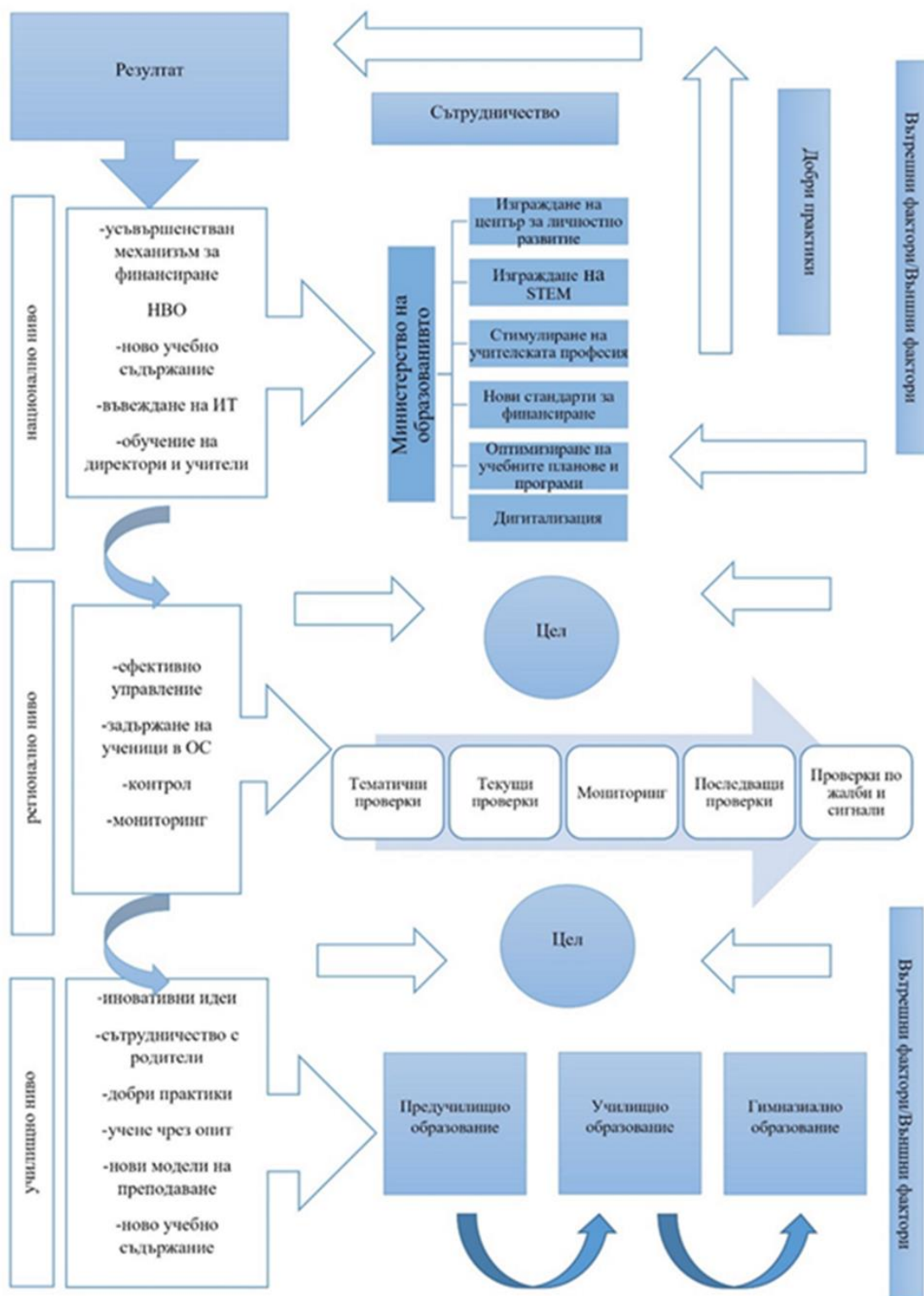
При този вариант основната отговорност се възлага на административното ръководство на ниво училище. Иниципирането на промени се вмениява в отговорностите на директора, който освен с управленски функции, следва да се ангажира и с осигуряването не само на човешки, но и на други ресурси (особено дигитални ресурси), свързани с ефективното прилагане на модела. Това изисква изготвянето на адекватен бюджет, който да покрива не само разходите за квалификацията на педагогическите специалисти, но и осигуряването на нужните дигитални инструменти.

Имайки предвид съвременното състояние на българската образователна система, може да се твърди със сигурност, че началото за въвеждане на предприемачески модел на обучение е поставено чрез генерирането на алтернативни възможности – **Вариант 1 и Вариант 2**. Те не се изключват, но не се и синхронизират.

Настоящата разработка предлага **концептуална схема за въвеждане/внедряване/прилагане на предприемаческия модел на обучение** (вж. фиг. 16). Представеният модел е в унисон с тенденцията за въвеждане и разпространение на различни иновативни практики в образователната система и очертава взаимовръзките между откроените образователни нива: училищно, регионално и национално, всяко от които си взаимодейства пряко с редица външни и вътрешни фактори.

Усъвършенстването на механизма за финансиране, подобряването на системата за национално външно оценяване, създаването на ново учебно съдържание, въвеждането на информационни технологии, обучението на ръководен персонал и учители несъмнено ще намери отражение в дейностите, осъществявани от РУО, а оттам – ще се промени и обликът на съвременното българско училище. В този контекст могат да бъдат откроени редица **ползи от прилагането на предприемаческия модел на обучение:**

- ✓ специфичен преход от семейна към училищна среда; висококачествено и привлекателно образование;
- ✓ задържане на учениците от рискови групи в системата на образованието;
- ✓ развитие на педагогическия потенциал;
- ✓ адаптиране на учебните планове и програми към изискванията на съвременната бизнес среда.

Фигура 16. Концептуална схема на въвеждане/внедряване/прилагане на предприемаческия модел на обучение

Усъвършенстването на образователните механизми е предпоставка за разширяване на обхвата на модела и повишаване на качеството на предлаганите образователни продукти и услуги. Основната цел на обучението в предприемачески дух, което предлагат настоящия труд, е насочена към *развитие на личността в посока изграждане на предприемаческо мислене и поведение, повишаване на предприемаческата култура и последващата реализация на пазара на труда*.

В основата на концептуалната рамка за въвеждане на модела е *индивидуалната ориентация на образованието, насочена към развитие на личностния потенциал на обучаемите, повишаване на ангажираността на всички участници в образователния процес и осигуряване на адекватност по отношение на обществените потребности и съвременните изисквания към образователна система*. Прилагането на предприемаческия модел на обучение се разбира като едновременно и в необходимата логическа обвързаност използване на съвкупност от подходящи иновативни методи и средства. **Целенасочената промяна** е в посока *повишаване на резултатността и ефективността от обучението при съблюдаване на специфичен тип връзка между обект и субект на въздействие – те не са взаимнозаменяеми, но са релевантни*.

Предлаганият предприемачески модел на обучение може да се разглежда като своеобразна социалната иновация, която подобрява както отделните елементи, така и образователната система като цяло, на база повишаване на мотивацията на всички участници от всички нива, насърчаване на лидерството, демонстриране на активната позиция и проявяване на адекватна реакция спрямо промените в средата.

Обучението в предприемачески дух следва да се осъществява в динамична образователна среда, в която: ученикът има ясна позиция относно своите потребности; очакванията на ученика се оправдават спрямо практическото приложение придобитите компетентности и характеристиките на съответната предприемаческата култура; учителят от позицията на лектор насочва учениците към самостоятелното вземане на решения, като зачита тяхната индивидуалност; паралелно с качеството на образователните услуги. Всичко това намира израз като осъзната необходимост в целите, заложи в **Националната програма „Развитие на научните изследвания и иновациите в българското предучилищно и училищно образование”**, която присъства като проектно предложение в официалната страница на МОН от 4 октомври 2024 г. Очаква се програмата да стартира през 2025 г. и да бъде с продължителност четири години. Преодоляването на социално-икономическите неравенства, равният достъп до образование, дигитализацията, създаването на позитивна образователна среда, повишаване на мотивацията на учениците заемат приоритетно място в проектното предложение, за изпълнението на което МОН предвижда 6 000 000 лв.

В контекста на предложените варианти за въвеждане и разпространение на предприемаческия модел на обучение с превес се оказва **Вариант 1: Въвеждане/прилагане в образователната система на предприемачески модел на обучение „отгоре-надолу“.**

ОЦЕНКА НА ХИПОТЕЗИТЕ

Формулираните в дисертационния труд *хипотези* са пряко обвързани със зададените от обществото и изпълнителната власт приоритетни образователни области, хармонизирани с духа на иновациите и предприемаческото обучение:

Хипотеза 1: *Успешното внедряване и популяризиране на предприемачески модел на обучение в голяма степен зависи от наличието на предприемаческо мислене и поведение, формирано в резултат на перманентното създаване на предприемаческа култура.*

Въвеждането и разпространението на предприемаческа култура се основава на формирането на адекватен предприемачески модел на обучение. Повишаването на мотивацията на учители, ученици, родители, ръководен и административен персонал е следствие от развитието на предприемаческия подход, който се идентифицира с мисленето и поведението на иновативния предприемач. Предприемачът е човекът, готов да вложи цялото си време, усилия, знания, умения и средства в постигането на желаната цел, независимо от рисковите фактори, защото не само осъзнава, но и създава възможности за превръщането на идеите в реална стойност. Тази стойност е специфична за различните сфери на реализация, но в основата ѝ стои изграждането на култура, която смело можем да определим като предприемаческа. Именно нейното наличие ни дава основание да потвърдим приложимостта на **първата хипотеза**.

Хипотеза 2: *Въвеждането и популяризирането на предприемачески модел на обучение прави възможно модернизирането на всяко от образователните нива, като съдейства за обновяване на цялостния облик на системата, при съобразяване с влиянието на множество външни и вътрешни фактори.*

Всяко ниво на образователната система се отличава със своята специфика. За да се промени обликът на съвременната образователна система, се налага разграничаване на конкретните потребности на всяко едно от нивата в системата (училищно, регионално и национално ниво). Въз основа на систематизираните особености на различните образователни равнища се установява една отличаваща съвременното закономерност, която дефинира изпълнимостта на **втората хипотеза**.

Хипотеза 3: *Въвеждането на предприемаческия модел на обучение до голяма степен ще елиминира противопоставянето на теоретичното знание на практическия опит на база учене чрез преживяване.*

Прилагането на предприемачески модел на обучение предполага пълен синхрон между теоретичните постановки и практическите изисквания. Това до голяма степен зависи от нивото на компетентност на преподавателите, тяхното желание и възможностите им да балансират между традиционните методи и иновативните практики. Истинско предизвикателство пред съвременния преподавател е едновременното използване на добре познатите традиционни похвати в съчетание с налагащите се интерактивни методи на преподаване. Тези твърдения са опит за интерпретация на „изначалния“ въпрос: Кое е с приоритет в обучението – практиката или теорията? Отговорът на този въпрос се съдържа в **третата хипотеза**.

Резултатите от емпиричното проучване са форма за ефективен контрол на приоритетните проблемни области в българското образование. Предложените насоки и препоръки са отлична възможност за постигане на очакваните резултати от въвеждането на предприемачески модел на обучение.

Обобщения и изводи от Трета глава

Внедряването и популяризирането на предприемаческия модел на обучение е резултат от предприемаческото мислене и поведение на участниците в образователната система, като зависи от наличието и характеристиките на предприемаческата култура. От своя страна, предприемаческата култура визуализира предприемаческия модел на обучение чрез набор от теоретични постановки и ключови компетентности, формиращи лидерски качества в подрастващото поколение.

Модернизирането и обновяването на цялостния облик на образователната система зависи от множество външни и вътрешни фактори, чиято цел е въвеждане и популяризиране на предприемаческия модел на обучение на всяко от образователните нива. Отговорността за постигане на желаните резултати се припознава от правомощията на законодателната и изпълнителната власт, което не изключва личната ангажираност на всяка от заинтересованите страни.

Корелацията „теоретично знание – практически опит“ се отъждествява с учене чрез преживяване, което се явява и фундаментална цел на обучението в предприемачески дух. Разискваният модел е в състояние да предложи качество на образователните услуги, отчитайки добавената стойност на иновативните практики в сферата на предприемачеството.

С оглед на разискваната специфика на предприемаческия модел на обучение се визуализира ефектът от прилагането му: придобиване на предприемаческа култура; формиране на предприемаческо мислене и поведение; способност за вземане на ефективни решения; възможността за ограничаване или елиминиране на риска и поемане на отговорност; възпитаване на състезателен дух и самоинициатива.

В заключение може да обобщим, че предприемаческият модел на обучение намира своето заслужено място в образователната парадигма, но практическото му приложение си остава предизвикателство пред всички образователни структури.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Перманентната ориентация на образователната система към високи резултати и конкурентоспособност е условие и предпоставка за утвърждаване приоритетната роля на предприемаческия модел на обучение в търсене на възможности за иновиране на цялостния облик на системата. Използването на иновативни практики в съчетание с наложените се традиционни методи на преподаване и учене е свързано с редица трудности и преодоляването на множество предизвикателства, но в същото време се отчитат и многопосочни позитивни ефекти. Всичко това прави предприемаческият модел на обучение атрактивен, а внедряването му в системата на образователните услуги – източник на реални ползи. Прилагането на предприемачески модел на обучение във всички образователни нива съдейства за повишаване мотивацията за учене през целия живот, за успешна лична и професионална реализация.

В настоящият дисертационен труд са изследвани в теоретичен и емпиричен план същностните аспекти на предприемаческия модел на обучение и адаптирането му към всички звена на българската образователна система, като са очертани основните проблемни области в процеса на неговата дифузия и са формулирани конкретни насоки за усъвършенстването му. Акцентът е поставен върху началното, основното и средното образование.

В резултат на научното изследване могат да се направят следните **изводи и обобщения**:

Първо. Формирането на предприемаческа култура изисква целенасочена промяна в учебните планове и програми, особено на тези – за придобиване на средно образование, и осъществяване на взаимосвързани и последователни дейности. Това предопределя анализ на степента на познаване от страна на директори, учители и административен персонал на същността и основните характеристики на предприемаческия модел на обучение, което ще помогне за внедряването и разпространението на множество иновативни практики.

Второ. Въвеждането на предприемаческия модел на обучение търпи влиянието на редица външни и вътрешни фактори, което изисква тяхното детайлно познаване, допринасяйки за подобряване на възможностите за иновиране на българската образователна система.

Трето. Осигуряването на среда за успешно прилагане и последващо усъвършенстване на модела изисква изграждане на мрежа от училищни

общности, насърчаването и стимулирането на учители и ученици да развиват своя потенциал чрез изграждане на предприемачески знания и умения.

Четвърто. Успехът ще бъде видим, когато усилията се насочат в посока изграждане на ефективна комуникационна система и периодично оценяване на резултатите, като същевременно бъде наложено търсенето на индивидуален подход, отчитайки специфичната характеристика на човешкия фактор и придобитите знания, умения и компетентности.

Пето. Предприемаческият подход е гъвкава и адаптивна форма на организация на учебния процес, който създава възможност за максимално използване на потенциала на обучителите за постигане на по-висока мотивация у учениците при изпълнение на поставените задачи и създаване на нагласа за добри партньорски взаимоотношения.

Резултатите от теоретико-емпиричното изследване потвърждават изследователската теза, че системното обновяване на образователните звена чрез различни иновативни методи и техники в процеса на изграждане на модерна училищна среда ще доведе до повишаване на качеството на образователните продукти/услуги и на резултатите от учебния процес. За тази цел е необходимо преодоляването на редица ограничаващи условия, но и изграждането на подходяща среда за въвеждане и разпространение на предприемаческия модел на обучение.

Препоръките могат да бъдат приети като конструктивен диалог, който се фокусира върху:

- ✓ Развитие на личностния потенциал на обучаемите, социалната и емоционалната им интелигентност в условия, осигуряващи плавен преход от семейна към училищна среда;
- ✓ Приобщаване на обучаеми от уязвими групи и със специални образователни потребности и ограничаване възможността за тяхното ранно отпадане от системата на образованието;
- ✓ Преструктуриране на учебните планове и програми в синхрон с изискванията и очакванията на бизнес средата;
- ✓ Актуализиране на образователните програми за подготовка и преквалификация на педагогическите специалисти;
- ✓ Модернизиране на учебните бази;
- ✓ Въвличане на родителите като равностойни партньори в образователния процес;
- ✓ Развитие на системата за измерване на постигнатите резултати;
- ✓ Задържане и привличане на педагогически специалисти;
- ✓ Разширяване на спектъра на занимания по интереси и изграждане на училищни проектни екипи.

Получените резултати предлагат ефективно решаване на поставените в дисертационния труд задачи, изследвайки възможностите за въвеждане и

разпространение на предприемаческия модел на обучение, като формулират конкретни насоки, съдействащи за подобряване на неговото бъдещо развитие.

Добавената стойност на настоящия дисертационен труд намира израз в обвързаното теоретично и емпирично проучване на образователната система, иновациите и предприемаческия модел на обучение; разработването и апробирането на методика за проучване на предприемаческия модел на обучение, на чиято база впоследствие се конструира и предлага концептуална схема на въвеждане/внедряване/прилагане на предприемаческия модел на обучение.

IV. СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ ПРИНОСНИ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Въз основа на широкообхватно и критично изследване е обогатено теоретичното познание относно взаимодействието между образователната система, иновациите, предприемаческата култура и предприемаческия модел на обучение като иновативна практика, насочена към повишаване качеството на образователните продукти/услуги. Представени са авторова класификационна систематизация на видовете иновации в образователната система и съдържателно-етапен обхват на иновационния процес от гледна точка на образователната система.

2. На база теоретичното изследване е разработена и апробирана методика за анализ и оценка на възможностите за повишаване на качеството образователните продукти/услуги чрез въвеждането на предприемаческия модел на обучение като вид иновация в образователната система. Идентифицирани са основните проблемни области при и ползи от прилагането на образователните иновации в България.

3. Въз основа на емпирично проучване са оценени възможностите за повишаване качеството на образователните продукти/услуги чрез интегриране на предприемаческия модел на обучение като съвкупност от образователни иновации на училищно, регионално и национално ниво, и за реализиране на ползи от формирането и използването на предприемаческата визия в духа на предприемаческо мислене и поведение в българската образователна система.

4. На база систематично теоретично и емпирично проучване е разработена авторова Концептуална схема на въвеждане/внедряване/прилагане на предприемаческия модел на обучение, отчитаща влиянието на външните и вътрешните фактори върху образователната система, спецификата на отделните нива на интегриране (училищното, регионално и национално ниво) и възможностите за реализиране на ползи от въвеждането на иновативни (добри) образователни практики.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Статии:

1. **Naydenova**, Snezhana (2023). Integration of educational innovations in Bulgarian schools. *Book of Proceedings. Economic and Social Development, 100th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Economics, Management, Entrepreneurship and Innovations, Svishtov, 4-6 November 2023, pp. 20-26.* DOI:10.13140/RG.2.2.32717.82402. ISSN: 1849-7535. (Online) [статия в издание, индексирано във вторични бази данни EconLit].
2. **Найденова**, Снежана (2022). Предприемаческият модел на обучение като иновативна практика в образователната система – проблемни области, резултати и ефекти. *Годишен алманах „Научни изследвания на докторанти“, СА „Д. А. Ценов“, 18.12.2022 г., Свищов: АИ Ценов, бр. XV, Книга 18, с. 452-468.* ISSN: 1313-6542.
3. **Найденова**, Снежана (2021). Стратегическата рамка на образователната система – проблемни области и възможни позитивни ефекти за основните участници. *Годишен алманах „Научни изследвания на докторанти“, СА „Д. А. Ценов“, 12.10.2021 г., Свищов: АИ Ценов, бр. XIV, Книга 17, с. 652-668.* ISSN: 1313-6542.

Доклади:

1. **Найденова**, Снежана (2024). Социалните мрежи и социалната зрялост на учениците. *Сборник с доклади от научно-практическа конференция на тема „Педагогическата комуникация – социална и емоционална. 21-22.03.2024 г., УНСС – София. с. 266-272.* ISBN: 978-619-00-1723-3.
2. **Найденова**, Снежана (2023). Предприемачески модел на обучение като система от ключови компетентности. *Сборник с доклади от Международна научно-практическа конференция на тема „Кръговата икономика в контекста на релацията Индустрия 4.0-Общество 5.0“, 21-22 октомври 2022 г., СА „Д. А. Ценов“ – Свищов., с. 145-151.* ISBN: 978-954-23-2249-8 (print), ISBN: 978-954-23-2250-4 (online).
3. **Найденова**, Снежана (2021). Иновации и иновационен процес в образованието. Снежана Найденова. *Сборник с доклади от Международна научно-практическа конференция на тема „Устойчиво развитие и социално-икономическа кохезия през XXI век – тенденции и предизвикателства“. Свищов, 8-9 ноември 2021 г., Свищов: АИ Ценов, т. II, с. 804-808,* ISBN: 978-954-23-2069-2 (print), ISBN: 978-954-23-2070-8 (online).

**VI. СПРАВКА ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА МИНИМАЛНИТЕ
НАЦИОНАЛНИ ИЗИСКВАНИЯ ВЪВ ВРЪЗКА С ПРОЦЕДУРА ЗА
ПРИДОБИВАНЕ НА ОНС „ДОКТОР“**

Показател	Точки
Група от показатели А.	
Показател 1. Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“.	
Иновациите в образователната система в контекста на предприемаческия модел на обучение	50
<i>Дисертацията е обсъдена и е открита процедура по нейната защита.</i>	
Група от показатели Г.	
<i>Сума от показатели от 4 до 10</i>	
Показател 7. Статии и доклади, публикувани в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове	
7.1. Статии:	
Naydenova, Snezhana (2023). Integration of educational innovations in Bulgarian schools [Интегриране на образователни иновации в българското училище]. <i>Book of Proceedings Economic and Social Development, 100th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Economics, Management, Entrepreneurship and Innovations, Svishtov, 4-6 November 2023, 20-26.</i> DOI:10.13140/RG.2.2.32717.82402. ISSN 1849-7535. (Online) [статия в издание, индексирано във вторични бази данни EconLit].	10
Найденова, Снежана (2022). Предприемаческият модел на обучение като иновативна практика в образователната система – проблемни области, резултати и ефекти. <i>Годишен алманах „Научни изследвания на докторанти“, СА „Д. А. Ценов“, 18.12.2022 г., Свищов: АИ Ценов, XV, 18, 452-468.</i> ISSN: 1313-6542.	10
Найденова, Снежана (2021). Стратегическата рамка на образователната система – проблемни области и възможни позитивни ефекти за основните участници. <i>Годишен алманах „Научни изследвания на докторанти“, СА „Д. А. Ценов“, 12.10.2021 г., Свищов: АИ Ценов, XIV, 17, 652-668.</i> ISSN: 1313-6542.	10
7.2. Доклади:	
Найденова, Снежана (2024). Социалните мрежи и социалната зрялост на учениците. <i>Сборник с доклади от научно-практическа конференция на тема „Педагогическата комуникация – социална и емоционална. 21-22.03.2024 г., УНСС – София, 266-272.</i> ISBN: 978-619-00-1723-3.	10
Найденова, Снежана (2023). Предприемачески модел на обучение като система от ключови компетентности. <i>Сборник с доклади от Международна научно-практическа конференция на тема „Кръговата икономика в контекста на релацията Индустрия 4.0-Общество 5.0“, 21-22 октомври 2022 г., СА „Д. А. Ценов“ – Свищов, 145-151.</i> ISBN: 978-954-23-2249-8 (print), ISBN: 978-954-23-2250-4 (online).	10
Найденова, Снежана (2021). Иновации и иновационен процес в образованието. <i>Сборник с доклади от Международна научно-практическа конференция на тема „Устойчиво развитие и социално-икономическа кохезия през XXI век – тенденции и предизвикателства“. Свищов, 8-9 ноември 2021 г., Свищов: АИ Ценов, II, 804-808,</i> ISBN: 978-954-23-2069-2 (print), ISBN: 978-954-23-2070-8 (online).	10
Общ брой набрани точки – сума от показатели от 4 до 10	60
Изискуем брой точки – сума от показателите от 4 до 10	30

VII. СПИСЪК НА УЧАСТИЯТА В НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ НАУЧНИ КОНФЕРЕНЦИИ И ФОРУМИ

Конференции:

1. Конференция на тема „Приложение на иновативни методи и технологии в средното образование“, ВУЗФ – София, 21-22 март 2024 г.
2. Национална научно-практическа конференция на тема „Педагогическата комуникация – социална и емоционална“, УНСС – София, 09-10 февруари 2024 г.
3. 100th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Economics, Management, Entrepreneurship and Innovations, D. A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov, 04-06 November 2023.
4. Международна научно-практическа конференция на тема „Кръговата икономика в контекста на релацията Индустрия 4.0 – Общество 5.0“, СА „Д. А. Ценов“ – Свищов, 21-22 октомври 2022 г.
5. Международна научно-практическа конференция на тема „Устойчиво развитие и социално-икономическа кохезия през XXI век – тенденции и предизвикателства“, СА „Димитър А. Ценов“ – Свищов, 08-09 ноември 2021 г.

Докторантски научни сесии:

1. Докторантската научна сесия 2022, проведена на 02 декември 2022 г.
2. Докторантска научна сесия 2021, проведена на 17 декември 2021 г.

Обучения:

1. Обучение на тема „Различните деца“ – онлайн eTwinning обучение, 05 декември 2023 г.
2. Обучение на тема „Педагогическата комуникация – социална и емоционална“, УНСС – София, 09-10 февруари 2023 г. *Придобити 2 квалификационни кредита.*
3. Обучение на тема „Приложение на иновативни методи и технологии в средното образование“, ВУЗФ – София, 21-22 март 2024 г. *Придобит 1 квалификационен кредит.*

Проекти:

1. Проект „Професионалното образование е инвестиция“, Еразъм+, ключова дейност К1, раздел професионално образование, март 2024 г.
2. Проект „Професионалното образование е инвестиция“, Еразъм+, ключова дейност К1, раздел професионално образование, април 2023 г.

VIII. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ И ДОСТОВЕРНОСТ

от Снежана Веселинова Найденова

Във връзка с провеждането на процедура за придобиване на образователната и научна степен „доктор” по докторска програма „Икономика и управление” (Индустрия) декларирам:

1. Резултатите и приносите в дисертационния труд на тема „Иновациите в образователната система в контекста на предприемаческия модел на обучение” са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които авторът няма участия.

2. Представената от автора информация, във вид на копия на документи и публикации, лично съставени справки и др. съответства на обективната истина.

3. Резултатите, които са получени, описани и/или публикувани от други автори, са надлежно и подробно цитирани в библиографията.

Декларатор:

гр. Свищов

/Снежана Найденова/